

1894 İSTANBUL DEPREMİNDE BASIN YASAKLARI*

Dr. Öğr. Üyesi Ali TURAN**

Öz

1894 İstanbul depremi, bugüne kadar İstanbul’da gerçekleşen şiddetli depremlerin en sonuncusudur. 1894 depreminin ilginç yönlerinden biri de deprem sonrasında basında çıkan haberler için basın yasaklarına başvurulmuş olmasıdır. Öyle ki yapılan haberler sebebiyle bazı basın organlarına kapatma cezası dahi verilmiştir. Yapılan haberler sebebiyle halkta korku ve panik havasının oluşması bu basın yasaklarına gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu dönemde gazetelerin depremlerle ilgili haberlerde “tahfif-i lisan” (yumuşak dil) kullanması emredilmiştir. Aynı zamanda depreme ilişkin olarak asılsız haberlere yer veren gazetelerin ülkeye sokulması da yasaklanmıştır. Hükümet, bu anlamda yürütmüş olduğu politikada muvaffak olmuş ve zamanla basında kamuoyunun moralini yüksek tutmayı hedefleyen yayınlara yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 1894 İstanbul depremini ve deprem sonrasında İstanbul basını ile yabancı basına tatbik edilen basın yasaklarını tetkik etmektir. Bu amaç doğrultusunda evvela bu depremin İstanbul üzerindeki tesiri kısaca ele alınacak

* Bu makale, 5-7 Şubat 2024 tarihinde düzenlenen 3. Selçuk Hukuk Kongresi’nde sunulan “1894 İstanbul Depremi ve Sansür” adlı özet bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi. İnönü Üniversitesi, Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı, Malatya, Türkiye | Asst. Prof., Inonu University, Faculty of Law, Department of Public Law, Legal History Department, Malatya, Türkiye.

✉ ali.turan@inonu.edu.tr • ORCID 0000-0001-6563-6315.

📄 **Atf Şekli** | Cite As: **TURAN, Ali** : “1894 İstanbul Depreminde Basın Yasakları”, SÜHFD, C. 32, S. 4, 2024, s. 2487-2524.

📄 **İntihal** | **Plagiarism**: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

📄 Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ve akabinde devletçe tatbik edilen basın yasakları üzerinde durulacaktır. Böylece basın yasaklarına neden müracaat edildiği, bu amaçla neler yapıldığı ve yapılan bu faaliyetlerin hukuki niteliğinin ve neticesinin ne olduğu hususları tasrih edilecektir.

Anahtar Kelimeler

- Osmanlı Devleti'nde Depremler • 1894 İstanbul Depremi • Basın Yasakları • Sansür • 1894 İstanbul Depreminde Basın Yasakları

PRESS BANS IN THE 1894 ISTANBUL EARTHQUAKE

Abstract

The 1894 Istanbul earthquake is the last of the severe earthquakes that have occurred in Istanbul to date. One of the interesting aspects of the 1894 earthquake is that press bans were applied for the news that appeared in the press after the earthquake. In fact, some media organs were even banned due to the news they reported. The creation of an atmosphere of fear and panic in the public due to the news was cited as a reason for these press bans. During this period, newspapers were ordered to use "tahfif-i lisan" (soft language) in earthquake-related news. At the same time, newspapers reporting false news about the earthquake were banned from entering the country. The government was successful in its policy in this regard, and over time, the press began to publish articles aimed at keeping public morale high.

The aim of this study is to examine the 1894 Istanbul earthquake and the press bans applied to the Istanbul press and the foreign press after the earthquake. For this purpose, the impact of this earthquake on Istanbul will be briefly discussed and then the press bans imposed by the state will be emphasized. Thus, the reasons why press bans were applied, what was done for this purpose, and what the legal nature and consequences of these activities were will be clarified.

Keywords

- Earthquakes in the Ottoman Empire • 1894 Istanbul Earthquake • Press Bans • Censorship • Press Bans During the 1894 Istanbul Earthquake.

GİRİŞ

Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alan ülkemizde tarihten bugüne çok sık aralıklarla şiddetli depremler meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti olup günümüz Türkiye'sinin en mühim şehirlerinden biri olan İstanbul da farklı tarihlerde gerçekleşen şiddetli depremlere sahne olmuştur. Ne yazık ki jeoloji uzmanları, yakın bir gelecekte yine İstanbul'da şiddetli bir depremin meydana geleceğini tahmin etmektedir. İstanbul'un günümüze en yakın olan son şiddetli depremi ise 1894

tarihinde olmuştur. Çok sayıda can kaybının yaşandığı bu depremde İstanbul ve çevresinde büyük ölçüde maddi hasar da meydana gelmiştir.

Gerçekleşen şiddetli depremler sonrasında afet bölgesinde kamu düzeni bozulmakta; sosyal ve iktisadi hayat uzunca bir süre kesintiye uğramaktadır. Korku ve paniğin yarattığı tesirle birlikte depremezdelerin yaşadıkları bölgeyi terk etmeleri, deprem bölgelerinde birtakım sağlık sorunlarının ortaya çıkması gibi problemler de sıklıkla görülmektedir. Ana deprem sonrasında kimi zaman birkaç seneyi bulan artçı depremler halkın korku ve dehşet hissini sürekli taze tuttuğu için deprem öncesi hayat şartlarının temin edilmesi güçleşmektedir. Diğer taraftan yıkımın ve sosyal hayatın durmasının tabii bir neticesi olarak iktisadi manada da zorlu bir sürece girilmektedir.

Yaşanan depremlerin insan üzerinde büyük bir tesir bıraktığı hususu, depremleri tecrübe etmiş olan herkesin malumudur. Osmanlı müelliflerinden Amir Tefvik bu hakikati şu şekilde tarif etmiştir: “Mamañ hareket gerek şiddetli ve gerek hafif olsun daima vahimdir. Ale’l-husus bunun vücuda getirdiğı hâlât-ı müdehhişe afetzedelerin hiçbir zaman gözleri önünden gitmez. Çünkü bu alemde bir zelzele manzara-yı dehşetnamesi kadar feci bir şey görmek tasavvur olunamaz¹.” Ali Muzaffer de depremin diğer afetlerle kıyas kabul etmeyeceğini “Zelzele afâtın en dehşetlisi olup ika eylediğı hasarat, kulûbe ilkâ eylediğı havf û hiras hiçbir afetinkine kıyas kabul edemez².” şeklinde dile getirmiştir.

Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü coğrafyanın genişliği ve bu coğrafyada dünyanın en faal fay hatlarının bulunması hasebiyle çok şiddetli depremlere sahne olmuştur. Devletin en geniş sınırlara ulaştığı dönemde Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki toprakların büyük bir kısmında hakimiyet kurulduğu için böylesine geniş bir mekanda tabii olarak çeşitli zamanlarda çok şiddetli depremler yaşanmıştır. Nitekim bölgede meydana gelen depremlere ilişkin yapılmış olan katalog çalışmalarında Osmanlı Devleti’nde deprem tehdidi bariz bir şekilde ortaya konulmuştur³.

¹ **AMİR TEVFİK:** Hareket-i Arz ve Esbab-ı Zuhurı Hakkında Meşahir-i Erbab-ı Fünundan Bazılarının Akvali, Alem Matbaası, Konstantiniyye 1307, s. 5-6.

² **ALİ MUZAFFER:** Zelzele Hakkında Malumat, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315, s. 15.

³ Tarihi dönemlerde Türkiye ve çevresinde meydana gelen depremlere ilişkin bkz.: **SOYSAL**, H. vd.: Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu, TÜBİTAK Yay., İstanbul 1981.; **AMBRASEYS**, N.N.-**FINKEL**, C.F.: The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800, Eren Yay., İstanbul 1995.; **KILIÇ**, Orhan: Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen depremlere ilişkin olarak devlet arşivlerimizde ve Batılı kaynaklarda⁴ zengin nitelikte malzeme mevcuttur. Ayrıca tarih kitaplarında, hatıratlarda, seyahat yazılarında, elçilik raporlarında vs. Osmanlı dönemi depremlerine dair malumat bulunmaktadır. Deprem sonrasında gerçekleşen hasar tespitleri, bina tamir işlemleri ve yapılan mali yardımlara dair kayıtların şer'îye sicillerine yansımaları sebebiyle deprem araştırmalarında şer'îye sicillerinden de istifade edilmelidir⁵.

Osmanlı dönemi depremlerine ilişkin olarak çok sayıda ilmi çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Daha evvel bahsi edilen umumi katalog çalışmalarının yanı sıra, başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı şehirlerinde gerçekleşen depremlere ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur⁶. Yapılan bu çalışmalarla, tarihte gerçekleşen depremlerin şiddeti ve bu depremlerin ictimai ve iktisadi tesirleri ortaya konulmuştur.

Depremden sonra yaşanan korku ve dehşetin tesiri uzunca bir süre ortadan kaybolmaz. Depremzedeler de tabii bir şekilde depremle ilgili her türlü rivayete kulak kesilir. Ortada dolaşan ve dilden dile nakledilen rivayetlerin birçoğunun hakikat payı bulunmaz. Bilhassa günümüzde iletişim imkanlarının gelmiş olduğu nokta itibarıyla asılsız rivayetlerin gerek yayılma hızı gerekse de bu rivayetlerin ulaştığı kişi sayısı oldukça fazladır. 1894 İstanbul depreminde de depremzedelerin bu tabii merakı ve haber alma ihtiyacını sağlayan yegane vasıta gazeteler idi. Bu dönemde gazeteler, halkın bu talebi karşısında depremle ilgili her türlü

Devleti'nde Meydana Gelen Depremler, (içinde) Osmanlı V (Toplum), Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 671-677.

- ⁴ Batılı kaynaklardan yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nde meydana gelen depremlere ilişkin hazırlanan bazı çalışmalar için bkz.: Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.
- ⁵ Şer'îye sicillerinde yer alan bu kayıtlar, bilinmeyen bazı depremlerin tespitini sağlayabilir. Bununla birlikte bu bilgilerin başka kaynaklarla desteklenmesi gerekir. (GRADEVA, Rossitsa: Osmanlı ve Bulgar Kaynaklarından Orta Balkan Topraklarındaki Depremler (17. ve 18. Yüzyıllar), (içinde) Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s.70.)
- ⁶ Bu çalışmalardan bir kısmının listesine ilişkin olarak bkz.: TURAN, Ali: Hukuki Neticeleri İtibarıyla Osmanlı Devleti'nde Depremler, (içinde) Deprem Hukuku Boyutlarıyla Değerlendirilmesi, Ed. Tamer Budak, Uğur Aşkın, Adalet Yay., Ankara 2024, s. 28-32.

rivayeti sütunlarına taşımaya gayret gösterdi. Yaşanılan afetin sıcaklığı ve gösterilen alakanın tesirinden dolayı nakledilen rivayetlerin hakikat yönlerine pek dikkat edilmiyordu. Fakat bu rivayetlerin halka oluşturduğu korku ve panik, normalleşme dönemine gidilmesinin önünde en büyük engellerden biriydi. İşte bu noktada kamu düzenini tesis etme vazifesi bulunan devletin bazı tedbirlere müracaat etmesi söz konusu oldu.

1894 İstanbul depreminden sonra halkta korku ve paniğe yol açan asılsız ve abartılı havadislerin önlenmesi maksadıyla dönemin yerli ve yabancı basınına birtakım müdahalelerde bulunuldu. Zira deprem sebebiyle durma noktasına gelen sosyal ve iktisadi hayatın yeniden canlanması, bu tür haberler sebebiyle güçleşiyordu. Bu ortamda devlet memurları iş başına gelmediği için kamu hizmetleri de yürütüleliyordu. Tüm bu sorunları bertaraf etmek amacıyla asılsız ve abartılı haber neşreden gazetelere birtakım müeyyideler tatbik edildi. Yine depreme ilişkin haberlerin sunulmasında “tahfif-i lisan” (yumuşak dil) kullanılması emredildi. Yabancı devletlerde neşredilip ülkeye giren yayınlara da aynı maksatla birtakım yasaklamalar getirildi.

Bu çalışmada, 1894 İstanbul depreminden sonra basına yönelik müdahaleler ve bu müdahalelerin hukuki niteliğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla depremin insanlar, diğer canlılar ve tabiat üzerinde bıraktığı tahribat hususu kısaca zikredilecek ve bu konularda tafsilata girilmeyecektir. Çalışma, konuya ilişkin birçok arşiv belgesinin ve dönemin gazetelerinin taranıp kullanılması üzerine bina edilmiştir. Çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti’nde ve bilhassa İstanbul’da meydana gelen depremlere kısaca temas edilerek 1894 İstanbul depremine ilişkin umumi malumat ana hatlarıyla zikredilecektir. Akabinde de bu deprem sebebiyle söz konusu olan basın yasakları ele alınacaktır. Bu kısımda evvela basın yasaklarının fiili sebeplerine ve bu yasakların hukuki temellerine değinilecektir. Daha sonra ise tatbik edilen basın yasaklarının nelerden ibaret olduğu ortaya konularak bu basın yasaklarının hukuki niteliği ve basın yasaklarının neticeleri ele alınacaktır.

I.OSMANLI DEVLETİ’NDE DEPREMLER ve 1894 İSTANBUL DEPREMİ

İstanbul’un fethinden 1894 depremine kadar olan dönemde İstanbul’da meydana gelen en şiddetli depremler 1509, 1719 ve 1766

tarihlerinde gerçekleşmiştir⁷. Osmanlı tarihçilerinin “kıyamet-i sugra”⁸ (küçük kıyamet) olarak nitelendirdikleri 1509 depremi, Osmanlı dönemi İstanbul’unun yaşamış olduğu en şiddetli depremlerden biridir. Bu deprem binlerce kişinin hayatını kaybetmesine ve birçok yapının yıkılmasına da zarar görmesine neden olmuştur⁹. 1719 depremi de Marmara Denizi’nde meydana gelmiş ve İstanbul ve çevre illerde çok sayıda can ve mal kaybına yol açmıştır¹⁰. 1766 İstanbul depremi de şiddeti itibariyle 1509 depremine benzetilen ve İstanbul’un geçirmiş olduğu en şiddetli

-
- ⁷ Bir çalışmaya göre 1509 depremi 7.2, 1719 ve 1766 depremleri ise 7.4 büyüklüğünde gerçekleşmiştir. Bkz.: **AMBRASEYS, N.N.- JACKSON, J.A.**: Seismicity of the Sea of Marmara (Turkey) since 1500, *Geophysical Journal International*, Vol. 141, Issue 3, June 2000, s. F3.; Osmanlı Devleti döneminde İstanbul’da meydana gelen depremlere dair literatür için bkz.: **ÜREKLİ, Fatma**: Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür, *TALİD, C. 8, Sa. 16, 2010, ss. 101-130.*
- ⁸ Bkz.: **GELİBOLULU MUSTAFA ALİ EFENDİ**: Kitabü’t-Tarih-i Kühü’l-Ahbar, I. Cilt II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur vd., Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1997, s. 920.; **SO-LAKZADE**, Solakzade Tarihi, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1397, s. 321.
- ⁹ Bu depreme ilişkin olarak bkz.: **CEZAR, Mustafa**: Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler, *Türk San’atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San’atı Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1963, s. 382-383.; **SAKİN, Orhan**: Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri, *Kitabevi Yay.*, İstanbul 2002, s. 41-49; 97-104.; **AMBRASEYS-FINKEL**, s. 37-43.; **MÊNAGE, V.L.**: Edirne’li Rûhî’ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça, (içinde) *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 322 vd.; **KAYAKIRAN, Murat Can**: Küçük Kıyamet: 1509 İstanbul Depremi, (içinde) *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*, Ed. Musa Şamil Yüksel, Hasan Işık, Astana Yay., Ankara 2021, s. 215-224.; **YÜCEL, Erdem**: “Tarih Boyunca İstanbul Depremleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sa. 6, 1971, s. 60-61.; **ANGELL, Elizabeth**: “Bir Şehir Manzarası: İstanbul’un Tarihinde Depremler”, (içinde) *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi, C. I*, İSAM Yay., İstanbul 2015, s. 513.
- ¹⁰ Bu depreme ilişkin olarak bkz.: **RAŞİD**; *Tarih-i Raşid*, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1282, s. 161-162.; **SİLAHTAR MEHMED AĞA FİNDİKLİLİ**, *Nusretname*, Süleymaniye Kütüphanesi, s. 219/a vd.; **CEZAR**, s. 388-389.; **SAKİN**, s. 50-51.; **AMBRASEYS-FINKEL**, s. 104-108.; **YÜCEL**, s. 61-62.

depremlerdendir¹¹. İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Şer'iyе Sicili'nde bu depreme ilişkin çok sayıda kayıt mevcuttur¹².

1894 İstanbul depremi, 6 Muharrem 1312 (10 Temmuz 1894) tarihinde öğle saatlerinde meydana geldi. Depremin öğle ezanının okunduğu saatlerde gerçekleşmesinin kesin olmasıyla birlikte, tam olarak hangi saatte gerçekleştiği hususu kesin değildir. Dönemin gazeteleri¹³ ile resmi vesikalarda¹⁴ farklı saatlere temas edilmiştir. Deprem saatiyle ilgili kesin bir

¹¹ Bu depreme ilişkin olarak bkz.: **AHMED VASIF EFENDİ**, Vasıf Tarihi, C. I, İstanbul 1219, s. 275 vd.; **ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FİNDİKLİLİ SÜLEYMAN EFENDİ**: Mü'r'it-Tevârih II.A, Haz. M. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1978, s. 85-87.; **AFYONCU**, Erhan-METE, Zekai: "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, İÜ Edebiyat Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 85-92.; **CEZAR**, s. 389-390.; **SAKİN**, s. 51-52.; **AMBRASEYS-FINKEL**, s. 136-145.; **YÜCEL**, s. 62-63.; **ANGELL**, s. 514-515.

¹² Bkz.: İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, Haz. Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş, Proje Yönetmeni: M. Âkif Aydın, Ed. Coşkun Yılmaz, Kültür Aş., İstanbul 2019.; Bu defterde yer alan hukuki kayıtlara dair yapılan bir diğer çalışma için bkz.: **SARIKAYA**, Samet: "1766 İstanbul Depremi'nin İstanbul Mahkemesi Kararlarına Yansıması", Ankara Barosu Dergisi, C. 81 (Deprem Özel Sayısı), I. Cilt-Kamu Hukuku, 2023, ss. 1-23.

¹³ "Dünkü gün saat beşe çaryek kalarak şehrimizde evvela hafifçe bir hareket-i arz hissedilmesini müteakip gayet şiddetli bir darbe ile her taraf sarsılmağa başlamıştır. Hareketin istikametine dair mümkün merteye hasıl edilen tahmine ve bazı asarın delaletine göre zelzele cünub-ı şarkiden şimal-ı garbiyeye ve aşağıdan yukarıya doğru vukubulmuştur. (...) Hareket-i şedide takriben on, on iki saniye kadar devam etmiştir. (Sabah, No: 1766, 7 Muharrem 1312, s. 1.); "Dünkü gün saat beşe çaryek kalarak şehrimizde cünubdan şimale doğru pek şiddetli bir hareket-i arz vukubularak bir dakika kadar imtidat etmiş ve ebniye ve sairece pek ziyade bais-i hasarat olduğu gibi nüfusça da bazı zayıyatı mucib olduğu maatteessüf görülmüş ve haber alınmıştır." (Tercüman-ı Hakikat, No: 4808, 7 Muharremü'l-haram 1312, s.1.); "Dünkü Salı günü saat dördü otuz beş geçerek şehrimizde cünubdan şimale doğru bir zelzele-i azime vukua gelmiştir. Hareket evvela üç dört saniye kadar hafif suretde icra-yı hükm etmiş ise de müteakiben şiddetini ve şiddetiyle beraber devamını arttırmış ve umum-ı ahaliyi hafv ve halecân-ı azim istila eylemiştir." (Saadet, No: 3019, 7 Muharremü'l-haram 1312, s.1.)

¹⁴ "Hareket-i arz 1894 Efrenci Temmuzunun onunda (Dersaadet oda saati üzere) alaf-ranga bade'z-zuhr saat on ikiyi yirmi dört dakika geçerek üç şedid zelzele ile başlamıştır." (BOA, Y.EE., 11-24.); "... bugün saat dört buçukta vukubulan hareket-i arzdan..." (BOA, Y.PRK.ZB., 13-35.); "Dünkü gün saat beşe yirmi kalarak İzmir'te şiddetli hareket-i arz vukubularak beş dakika devam ettiği..." (BOA, Y.MTV., 99-52.); "Salı günü fi 23 Haziran 1310 saat beşe yirmi dakika kalarak vukubulmuş olan hareket-i arzın altı yüz elli kilometre mesafeye kadar sirayet etmiş olduğu zannedilmektedir." (BOA, Y.PRK.TKM., 32-13.); "... Bugün saat beşe on dakika kalarak

tespitin yapılamamasında, ilgili dönemde depremle ilgili müesseselerin ve teknik donanımın eksikliğinin de tesiri vardır¹⁵.

10 Temmuz 1894'te meydana gelen deprem İstanbul depremi olarak bilinmekle birlikte, depremin merkez üssünün Adapazarı'nın doğusu, İzmit Körfezi ve Marmara Denizi'nin içlerine kadar uzandığı ifade edilmiştir¹⁶. Bu sebeple de söz konusu depremin İstanbul depremi olarak isimlendirilmesinin pek de isabetli olmadığı söylenebilir¹⁷. Yapılan çalışmalarda depremin tahmini büyüklüğü 7.3 olarak gösterilmektedir¹⁸.

Öztin'in depremde yüz sene sonra hazırlanmış olduğu kapsamlı raporda 10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen depremin İstanbul'da 474 kişinin ölümüne ve 482 kişinin yaralanmasına sebebiyet verdiği ifade

---

vukubulan hareket-i arzda..." (BOA, Y.PRK.MYD., 15-6.); Anonim bir günlükte ise depremin saati 4.47 olarak gösterilmiştir. Bkz.: 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, Haz. Sıddık Çalık, Üsküdar Belediyesi Yay., İstanbul 2004, s. 4-5.

- ¹⁵ Küçükalioğlu Özkılıç, söz konusu dönemin gazetelerinden, arşiv vesikalarından ve alaturka ve alafranga saatlerle ilgili çalışmalardan yola çıkarak depremin saatini alaturka saat ile 04.37, alafranga saat ile de 12.19 civarı olarak göstermiştir. (KÜÇÜKALİOĞLU ÖZKILIÇ, Sema: 1894 Depremi ve İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 17, 298-299.)
- ¹⁶ AMBRASEYS, N.: The Earthquake of 10 July 1894 in the Gulf Of Izmit (Turkey) and Its Relation to the Earthquake of 17 August 1999, Journal of Seismology (5), 2001, s. 117-119.
- ¹⁷ Küçükalioğlu Özkılıç'a göre söz konusu depremin İstanbul depremi şeklinde isimlendirilmesi ilmi hakikatlerle uyuşmamaktadır. Günümüzde meydana gelen depremler, merkezleri baz alınarak isimlendirilmekle birlikte; eski dönemlerde teknik imkanların ve sismolojik bilginin eksikliği sebebiyle depremlerin merkezlerinin tespitinde zorluk yaşanmaktadır. Bu sebeple tarihi depremler tetkik edilirken merkezden ziyade depremde etkilenen yerler ve depremin insan unsuru üzerindeki etkileri ön planda tutulmuştur. Böylece depremlerin isimlendirilmesinde de bu kriterler ön planda çıkarılmıştır. Bunlarla birlikte söz konusu depremin bu şekilde isimlendirilmesinde İstanbul'un nüfus itibarıyla kalabalık olmasının, iskanın daha çok bu noktada yoğunlaşmasının ve başkent olması hasebiyle milli ve yabancı basında daha çok İstanbul'un öne çıkarılmasının da tesiri vardır. (KÜÇÜKALİOĞLU ÖZKILIÇ, s. 9-10.
- ¹⁸ AMBRASEYS-JACKSON, s. F3.; AMBRASEYS, s. 125.; ANGELL, s. 516.; Karnik, yaptığı katalog çalışmasında depremin büyüklüğünü 6.1 olarak göstermiştir. Bkz.: KARNİK, Vit: Seismicity of the European Area, part 2, D. Reidel Publishing Company, Holland 1971, s. 104.; Öztin de depremin büyüklüğünün 6.5-7.0 arasında olduğunu ve büyüklüğün kesinlikle 7.0'ı geçmediğini belirtmiştir. Bkz.: ÖZTİN, Feriha: 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, TC Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1994, s. 23.

edilmiştir. Bu can kaybının yanı sıra 378 dayanaklı yapı; 1087 ev, bahçe ve yangın duvarı ile Kapalıçarşı hariç olmak üzere 299 dükkan hasar görmüştür¹⁹. Söz konusu depreme ilişkin olarak ortaya konulan bu verilerde eksikliğin bulunması kuvvetle muhtemeldir²⁰. Deprem sonrasında matbuata yönelik yasaklamalar, can ve mal kaybına ilişkin verilen sınırlı olmasına neden olmuştur²¹. Küçükalioğlu Özkılıç'a göre deprem bilançosunun net bir şekilde ortaya konulamamasında basın yasaklarının yanı sıra, bu konuda hazırlanan bazı listelere arşivde ulaşamamasının ve yine bu hususta bilgi veren kaynaklardaki eksikliklerin ve çakışmaların da payı vardır. Müellife göre dönemin gazetelerinde ve diğer yayınlarında bu bilançoya ilişkin ortaya konulan veriler birbiriyle örtüşmemektedir. Ayrıca söz konusu verileri nakleden kaynaklar, bu verilerin kaynağını da belirtmemektedir. Devletin resmi belgelerinde ise ölü sayısı 161, yaralı sayısı ise 378 olarak belirtilmiştir. Yine müellife göre diğer kaynaklarda gösterilen ölü ve yaralı sayıları abartılıdır. Depremi öğle saatlerinde gerçekleşmesi ve deprem öncesinde öncü sarsıntı olması, ölü ve yaralı sayısını azaltmıştır. Bu sayının azlığına rağmen hükümetin tatbik etmiş olduğu basın yasakları da halkın korku ve endişeye düşmemesinin engellenmesi sebebiyledir²².

Depremden hemen sonra depremin sebep ve sonuçlarına ilişkin birtakım raporların hazırlandığı göze çarpmaktadır. Bu raporlardan biri, Mabeyn-i Hümayun tercümanı olan Louis Sabuncu²³ tarafından

¹⁹ ÖZTİN, s. 20-22.

²⁰ SEZER, Hamiyet: 1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XVIII, Sa. 29, 1997, s. 171.

²¹ KÖKER, Osman: Sansüre Uğramış Bir Deprem, Toplumsal Tarih, Sa. 69, Eylül 1999, s. 4.; Öztin, sansürün gerçek ölü ve yaralı sayısının tespitine imkan tanımaması ihtimalinde dahi ölü sayısının bini aşmayacağını ifade etmiştir. Bkz. ÖZTİN, s. 23.; ÜREKLİ, Fatma: İstanbul'da 1894 Depremi, 2. Bs., İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 36.; ÜREKLİ, Fatma: 1894 İstanbul Depremi, İstanbul Araştırmaları, Sa. 5, Bahar 1998, s. 58.

²² Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 44-51.

²³ Küçükalioğlu Özkılıç'a göre deprem uzmanı olmayan Sabuncu'ya bu raporun hazırlanmasının gayesi, kamuoyunu sakinleştirmek ve şiddetli başka depremlerin meydana geleceğine ilişkin rivayetlerin kamuoyunda ortaya çıkardığı paniğin yatıştırılması olsa gerektir. Zira raporda bilhassa depremin merkez üssünün Bursa olduğuna dikkat çekilmektedir. (KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 10-11.); Sabuncu'nun raporuna ilişkin bir değerlendirme için bkz.: ELMAS, Aykut: Depremi Saraya Anlatmak: İstanbul'da 1894 Zلزle-i Azimesi ve Louis Sabuncu'nun Depremi Bilimsel Açıdan

hazırlanmıştır. Sabuncu, ilgili raporunda depremin merkez üssü olarak Bursa'yı işaret etmiştir²⁴. Yine Logofet Bey tarafından padişaha İstanbul'da daha evvel gerçekleşen depremleri havi bir cetvel arz edilmiş ve arz arızasında söz konusu depremin son deprem olduğu ifade edilmiştir²⁵. Bahsi edilen bu raporlar, mütehassıs olmayan kişilerce hazırlanmıştır. Meselenin mütehassıs kimselerce ilmi bir tetkike tabi tutulması maksadıyla Atina Rasathanesi müdürü Dimitrios Eginitis görevlendirildi. Mütehassısa, çalışmalarında Telgraf ve Posta Nezareti fen müşaviri Emile Lacoine Efendi de eşlik etmek üzere bir vapur tahsis edildi²⁶. Bu çalışmalarda Rasathane-i Amire müdürü Coumbary Efendi de bulundu. Emile Locain Efendi aynı zamanda Rasathane-i Amire müdür muavini idi²⁷. Eginitis, maiyetinde yer alan kişilerin çalışmalarından da istifade etmek suretiyle raporunu Fransızca kaleme alarak 15 Ağustos 1894'te arz etti²⁸. Bu rapor, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bir deprem dolayısıyla hazırlanan ilk resmi rapor olması hasebiyle oldukça mühimdir²⁹.

İzah Girişimi, Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, Sa. 4, 2023, ss. 75-109.

- ²⁴ “Merkez-i hareketin ise Hüdavendigâr Vilayeti dahilinde husule geldiği muhtemeldir. Zira hareket-i arzın Dersaadet'te vukuundan 14 dakika evvel Bursa civarında hafif bir hareket-i arziye hissedilmiş olduğu muahharan vasıl olan telgrafnamelerden anlaşılmıştır.” (BOA, Y.PRK.TKM., 32-13.)
- ²⁵ “...Konstantiniyye'nin ibtida-yı binasından beri altı yüz seksen sekiz seneleri müddet içinde elli beş defa zelzele olmuş iken andan sonraki sekiz yüz otuz sene zarfında yalnız sekiz kere vuku'ı anlaşılmışla bu hale göre işbu hareket-i arz inşallah en sonraki demek olacağı ve badezin bir daha vaki olmayacağı cenab-ı hakkın hıfz ve ihsanından ümid ve niyaz olunarak...” (BOA, Y.EE., 91-35.)
- ²⁶ BOA, İ.HUS., 27-93. (20 Muharrem 1312); BOA, BEO, 441-33053.
- ²⁷ BOA, Y.EE., 11-24, s. 2.; Eginitis, hazırlamış olduğu raporla ilgili olarak *Annales de Géographie*'de yayınladığı çalışmasında, kendisine Coumbary ve Locain Efendilerin yanı sıra, matematik profesörü H. Valsamaki ve donanma kurbay subayı Vasif Efendi'nin de eşlik ettiğini belirtmiştir. Bkz. EGİNİTİS, D.: Le Tremblement de Terre de Constantinople: du 10 Juillet 1894, *Annales de Géographie*, 1895, s. 154.
- ²⁸ Raporun Bogos Efendi tarafından hazırlanan tercümesi ve Fransızca nüshası ve için bkz.: BOA, Y.EE., 11-24.; Eginitis'e, çalışmalarından dolayı 14 Safer 1312 (17 Ağustos 1894) tarihli irade ile üçüncü dereceden mecidi nişanı verildi. (BOA, İ.TAL., 59-32; BOA, HR.TH., 147-88.)
- ²⁹ KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 12-13.

1894 depremi, Osmanlı Devleti'nin deprem araştırmalarına yönelmesi noktasında mühim bir dönüm noktası oldu³⁰. Depremden kısa bir zaman sonra Rasathane-i Amire müdürü Coumbary Efendi'nin refakatinde çalışmak ve maiyetine verilecek bazı kimseleri eğitmek üzere Londra, Paris veyahut İtalya'dan bir deprem mütehasısının getirilmesi arzu edildi³¹. Bunun üzerine Roma Rasathanesi Müdürü Tacini'nin tavsiye ettiği³² İtalyan sismolog G. Agamennon İstanbul'a davet edildi³³. Ülkede bulunduğu iki sene boyunca "Osmanlı İmparatorluğu Zelzele Servisi"ni kuran Agamennon, bu alanda bazı gençleri de eğitti³⁴. Ayrıca depremin akabinde depremin kuvvet ve ahvalini tespit etmek maksadıyla en mükemmel sismograf aletlerinin satın alınması kararlaştırıldı. Bu amaçla Fransa ve İtalya'dan bu nitelikteki aletlerin ne kadar sürede ve ne kadar bedelle temin edileceğine dair araştırmalar yapıldı³⁵. Böylece İtalya'dan

³⁰ **BEIN**, Amit: The Istanbul Earthquake of 1894 and Science in the Late Ottoman Empire, Middle Eastern Studies, Vol. 44, No. 6, 2008, s. 920.

³¹ BOA, BEO, 438-32792.; "... ve Rasadhane-i Amire müdürü Kombari Efendi'nin refakatinde istihdam olunmak üzere Londra veya Paris veyahud İtalya'dan bu hususta malumat-ı tammesi olan birinin celbiyle kendisinden talim etmek üzere maiyetine Osmanlılardan birkaç kişinin tayini mukteza-yı irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahiden bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 14 Muharrem sene 312 ve fi 6 Temmuz sene 310." (BOA, İ.HUS., 26-63.)

³² **ÜREKLİ**, İstanbul'da 1894 Depremi, s.57.

³³ "Dersaadet Rasathanesi için iştirah olunacak aletin suret-i istimalini talim etmek ve Kombari Efendi'nin refakatinde istihdam olunmak üzere bu hususda malumat-ı kamilesi olan birinin celbi hakkında şeref-sâdır olan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahiye tevfikân Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne sebk eden iş'âra cevaben Roma'da Harekât-ı Arziyye Şubesi müdürü muallim Agamennon'un zevce ve çocuklarıyla beraber azimet ve avdet harcırahı taraf-ı hükümet-i seniyyeden tesviye olunmak üzere ve kendisine senevi sekiz bin beş yüz Frank maaş tahsis edilmek üzere bir sene için hıdmet-i saltanat-ı seniyyeye duhule hazır olduğu..." (BOA, Y.A.HUS., 306-26 (10 Safer 1312))

³⁴ **ÖZÇEP**, Ferhat-**ORBAY**, Naci: "Yerküre ile Fiziksel İletişim: Cumhuriyetin 75. Yılında Ülkemizde Jeofizik", İstanbul Üniv. Müh. Fak. Yerbilimleri Dergisi, C. 12, 1999, s. 104.; Bu zatın çalışmaları için bkz.: **KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ**, s. 183-190.; Bu zatın istihdam sebeplerinden biri de devletçe satın alınacak olan sismografların ne şekilde kullanılacağını öğretmesidir. Bkz. BOA, BEO, 577-43220.; BOA, BEO, 445-33321/3.; Bu iş için Londra'dan Mösyö Krag namında bir zatın getirilmesi de söz konusu olmuştu. Cambridge mezunu olan bu zatın istihdamından, Agamennon'un istihdamı sebebiyle vazgeçilmiştir. Bkz. BOA, BEO, 472-35386.; BOA, HR.TH., 146-24.

³⁵ Bkz. BOA, Y.A.HUS., 303-56.

nakliye masraflarıyla birlikte üç bin iki yüz Frank karşılığında³⁶, biri saraya biri de rasathaneye yerleştirilmek üzere iki sismograf takımı satın alındı³⁷.

II. 1984 İSTANBUL DEPREMİNDEKİ BASIN YASAKLARININ FİİLİ ve HUKUKİ SEBEPLERİ/TEMELLERİ

A. Basın Yasaklarının Fiili Sebepleri

Depremle birlikte insanların büyük bir paniğe kapılması tabiidir. Nitekim 10 Temmuz 1894 tarihli depremde de halk büyük bir korku ve paniğe kapıldı. Depremden sonra insanlar park, bahçe ve mezarlık gibi boş alanlara yığıldı. Okul, banka ve postaneler tatil edildi. Dükkanlar da uzunca bir süre kapalı kaldı. Ana deprem sonrasında gerçekleşen artçı sarsıntılar nedeniyle depremzedeler uzunca bir süre boş alanlarda ve çadır ya da barakalarda kalmaya başladı. Tüm bu menfi vaziyetin yanı sıra, başlayan kolera salgını da depremzedelerin şartlarını daha da ağırlaştırdı³⁸. Hükümet, bir yandan yardım ve kurtarma çalışmalarını sürdürürken diğer yandan salgınlardan muhafaza için gerekli tedbirleri almaya başladı. Belediye memurları ve zabıtarca büyük bir gayretle yapılan arama kurtarma çalışmalarına halkın bir kısmı da eşlik ediyordu. Fakat afet sonrası alınması gereken tedbirlere ve arama kurtarma çalışmalarına ilişkin ne yapılması gerektiği hususunda bilgi eksikliğinin bulunması, işleri biraz zorlaştırmaktaydı.³⁹

Deprem sonrasında ortaya çıkan bir diğer sorun ise memurların vazifelerini terk etmesi olmuştu. Artçı sarsıntılardan sonra memurların sık sık vazife yerlerini terk etmesi kamu hizmetlerini sekteye uğrattığı için bu

³⁶ BOA, İ.HR., 345-77.

³⁷ ENGİN, Vahdettin: "1894 Depreminden Sonra Alınan İlk Önlem Padişaha Özel Sismograf", Popüler Tarih, Sa. 1, 2000, s. 96.; GEÇİLİ, Derya: "Osmanlı Devleti'nde Depremlere Karşı Sismografların Kullanılması", Afet ve Risk Dergisi, , 6(3), 2023, s. 1051.; Saraya yerleştirilecek olan sismografin ücreti Hazine-i Hassa'dan, Rasathane'ye konulacak olanın ücreti de hazineden karşılanacaktı. BOA, BEO, 445-33321.

³⁸ Depremın insanlar üzerindeki tesirleri için bkz.: KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 22-32.; ÜREKLİ, İstanbul'da 1894 Depremi, s.29-35.

³⁹ Saadet Gazetesi'nin 13 Temmuz 1894 tarihli nüshasında afet sonrası yapılması gereken çalışmalarla ilgili bilgi eksikliğine temas edilerek arama kurtarma çalışmalarında dikkat edilmesi gereken bazı tedbirlere vurgu yapılmıştır. Ayrıca afet sonrası tedbirlere ilişkin olarak Avrupa'da pek çok faydalı eserin kaleme alındığı ve bu eserlerden münasip olanlarının tercümesi ve afet sonrası yapılması gerekenlere dair bilgilerin tahsiline ehemmiyet verilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Bkz. Saadet, No: 3021, 9 Muharrem 1312, s. 1.

hususta ikazda bulunulmuştur⁴⁰. Öyle ki Adliye Nezareti ile Şura-yı Devlet memurlarından bazılarının da bahsi edilen sebeplerden dolayı vazifelerini bırakma ihtimallerine karşılık, ilgili dairelere gereken tedbirlerin alınması hususu bildirilmiştir⁴¹. Hükümet, kamu hizmetlerinin sekteye uğramaması ve memurların korkularını giderebilmek maksadıyla bazı tedbirlere müracaat etme durumunda kaldı. Memurların korkularını gidermek ve kendilerini emniyette hissetmelerini temin etmek maksadıyla devlet dairelerinin hasar durumlarının fenni heyetler vasıtasıyla tetkik edildiği ve söz konusu dairelerin tehlikeden salim buldukları hükümetçe bir irade ile vurgulandı⁴². Bu husus ayrıca gazetelerde de resmi tebligat olarak neşredildi⁴³. Tüm bu tedbirlere rağmen arzu edilen netice

⁴⁰ ÜREKLİ, İstanbul'da 1894 Depremi, s. 66.

⁴¹ "Adliye Nezareti ve Şura-yı Devlet riyaseti vekalet-i celilerine fi 9 Muharrem sene 312 ve fi 1 Temmuz sene 310

Daire-i celilelerinin bazı tarafları hareket-i arzdan sakatlandığından havfa düşerek memurinden bazılarının mahall-i memuriyetlerine gitmeyecekleri his edilmekte olduğundan mesalih-i ibad hiçbir dairede muattal kalmamak için daire-i celileleri memurlarının dahi işleri başında bulunmaları muceb-i mahzuzet-i cihan-kıymet-i seniyye-i şahane olacağından bu babda icab edenlere tebligat-ı lazıme ifasıyla beraber o yolda tebligat icra buyrulduğunun dahi sür'at-ı iş'ârına himmet buyurmaları siyakında tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim." (BOA, BEO, 435-32551)

⁴² "Cenab-ı Hafız-ı Hakiki bir daha göstermesin evvelki gün vukua gelen hareket-i arzdan Dersaadet'te bazı mahaller rahnedar olmasıyla Şehremanet-i Celilesi'nden tayin kılınan heyet-i fenniyeler marifetiyle Bab-ı alî'de Daire-i Celile-i Sadaret ile Dahiliye ve Hariciye ve Şura-yı Devlet devairi ve Bab-ı Vala-yı Meşihatpenahi ile Daire-i Celile-i Askeriye ve Bahriye ve Tophane-i Amire ve Adliye ve Evkaf-ı Hümayun ve Maliye ve Nafia ve Maarif ve Şehremaneti ve Zabtiye ve Defter-i Hakani ve Rüsumat daireleri ve devair-i resmîye-i saire yegan yegan keşf ve muayene ettirildik de cümlesinin hal-i hazırı tamamiyle hatar ve tehlikeden salim olduğu tahakkuk eyleyip heyet-i mezkure tarafından bunu mübeyyin raporlar tanzim edilmiş olmasına mebnî bugün bilimüm devair kemakân edilip kaffe-i memurinin vazifeleri başında bulunmaları için devaire tamimen evamir-i lazıme ita edilmiş olduğu ve ashab-ı mesalihin her zamanki gibi işlerinin taalluk ettiği devaire müracaat edebilecekleri resmen ilan olunur." (BOA, İ.DH., 1314-55.); BOA, BEO, 436-32661.; "Dünkü gün daire-i resmîye ber-mutad küşad edilmiş iken Cenab-ı Hakk muhafaza buyursun zelzelenin vuku üzerine memurin ve ketebe bi't-tabi evlad ve ıyalinin muhafazası kaydıyla hanelerine gitmiş ise de istihbarat-ı vakıamıza göre heyet-i fenniye tarafından icra olunan keşfiyat-ı mahsusa neticesinde bab-ı alî ebniyesince bir gûna sakatlık olmadığı tahakkuk eylediğinden memurin ve ketebenin bugün mahall-i memuriyetlerine gelecekleri bedihi ve yevm-i mahsusı olmak hasebiyle Meclis-i Hass-ı Vükela'nın dahi ber-mutad inikadı tabii bulunmuştur." (Sabah, No: 1766, 7 Muharrem 1312, s. 1.)

⁴³ Saadet, No: 3020, 8 Muharrem 1312, s. 1.; Sabah, No: 1767, 8 Muharrem 1312, s. 1.; Tercüman-ı Hakikat, No: 4809; 8 Muharrem 1312, s. 1.)

sağlanmadığı için kısa vadede bakanlık binalarının önlerine ahşap barakaların inşa edilerek işlerin buralarda yürütülmesi ve yine bazı ahşap binaların kiralanarak devlet dairelerinin bu binalara nakli yoluna gidildi⁴⁴.

Yukarıda da bahsedildiği üzere deprem ve deprem sonrası gerçekleşen artçı sarsıntılar halkta ve devlet memurlarında büyük bir korku ve panik havasının oluşmasına yol açtı. Bu dönemde basın da halk tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmekteydi. Zira deprem sonrasında şehrin vaziyeti, can ve mal kayıpları ile artçı depremlerle ilgili malumat bu şekilde temin ediliyordu. Halkın depremin neticelerine ilişkin bu tabii ve zaruri alakası, gazetelerin depremle ilgili tüm rivayetleri sütunlarına taşımasına yol açtı. Böylelikle gazeteler, hakikat yönünü iyice tetkik etmeksizin kendilerine ulaşan bilgileri kullanmaya başladı ve bu tür bilgiler alıntı yoluyla da hızla yayıldı. Bu şekilde basına yansıyan asılsız ve abartılı haberlerin yanı sıra, depremin sebeplerine ilişkin birtakım komplo teorileri de ortalıkta dolaşmaktaydı. Denizin bazı yerlerinde sıcak su çıktığı⁴⁵ ve denizin çekildiği şeklinde haberlerin asılsız olduğu ortaya çıkarıldı. Yine bu depreme, Marmara Denizi'nde bulunan bir yanardağın sebebiyet verdiği iddiası ortaya atıldı. Hatta bir rivayete göre deprem, Marmara Denizi'nde sondaj yapan bir gemi sebebiyle gerçekleşmişti⁴⁶.

Günümüzde de deprem sonrasında depremedeler, depremin insan bünyesinde yaratmış olduğu manevi tahribatın tesiriyle olsa gerek, depremle ilgili her tür rivayete kulak kesilmektedir. Osmanlı Devleti de 1894 depreminden sonra, çeşitli spekülasyonların halkın korkusunu artıracığından endişe duymuş olsa gerek, depremle ilgili rivayetler üzerinde titiz bir şekilde durmuştur. Nitekim 1894 depreminden sonra Avusturyalı bir kimyager olan Mösyö Nowack⁴⁷ adlı bir zat, depremleri önceden

⁴⁴ ENGİN, Vahdettin: II. Abdülhamit'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001, s. 144.

⁴⁵ BOA, Y.A.HUS., 302-77.

⁴⁶ Bu asılsız haberler ve deprem sonrası ortaya atılan iddialara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: KÜÇÜKALİOĞLU ÖZKILIÇ, s. 258 vd.

⁴⁷ Özger, yakın bir zamanda yaptığı çalışma ile Nowack'ın kimliğini daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Buna göre tam ismi Josef F. Nowack olan bu zat, yaşadığı dönemde Avrupa'da bilinen bir kimya profesörüdür. Profesör Nowack, güneş lekelerindeki değişim ve "Abrus Precatorius" bitkisinin fiziki değişimleri ile depremler arasında ilişki üzerine çalışmıştır. Bkz. ÖZGER, Yunus: Sultan II. Abdülhamid

bildiği iddiasıyla ortaya çıktı⁴⁸. Bu şahıs Viyana Sefareti'ne yaptığı müracaatta, gökyüzünde gerçekleşen bazı olayların ve bilhassa güneşte ortaya çıkan lekelerin deprem habercisi olduğunu ve depremden önce de bir bilim adamı dostuna 10 Temmuz depremini haber verdiğini iddia eder⁴⁹. Hangi fenni bilgiye dayanarak bu haberleri verdiğinin kendisinden sorulması üzerine Nowack, güneş lekelerine ilişkin tespitlerinde kullanmış olduğu "Abrus Precatorius" adlı bir bitkiden ve yöntemlerinden etraflıca bahseder⁵⁰. Zaman zaman farklı tarihlerde yeni depremlerin meydana geleceğini de sefarete bildirir. Ana depremden sonra uzunca bir süre artçı sarsıntıların yaşandığı malumdur. Bu zatın işaret ettiği bazı tarihlerde artçı depremler yaşandığı için Viyana Sefareti'nden Nowack'ın kimliği, ihtisasının bulunup bulunmadığı, akademi ya da rasathane üyesi olup olmadığı gibi hususların tetkiki talep edilir. Tahkikat sonrasında bu kişinin resmi bir vazifesi bulunmadığı ve meteorolojik olayları tetkik eden bir kimyager olduğu bildirilir⁵¹. İzahatlarının ikna edici bulunmamasından, işaret ettiği bazı tarihlerde deprem olmamasından ve depremlerin evvelce bilinmesinin mümkün görülmemesinden hareketle bu zatın bir deprem fırsatçısı olduğuna kanaat getirilir. Uzunca bir süre ihbarlarıyla hükümet gündemini meşgul eden Nowack'ın gerçek niyeti, yapacağı çalışmalar için tahsisat elde etmek idi⁵².

Netice itibariyle kimi asılsız ve abartılı haberlerin yayılması bir yandan bilgi kirliliğine yol açmakta, diğer yandan da halktaki bu korku ve panik havasının dağılmasını engellemekteydi. Hele ki yeni depremlerin olacağına ilişkin yapılan haberler ve birtakım spekülasyonlar, halkın mevcut olan korku ve panik havasını daima diri tutuyordu. İşte basında çıkan bu haberler, hükümetçe halkın gündelik hayatına geri dönmesinin

---

Döneminde İstanbul'da Deprem Tahmini Tartışmaları ve Josef Nowack'ın Padişaha Gönderdiği Rapor, *History Studies*, C. 12, Sa. 1, 2020, s. 227-253.

⁴⁸ Depremlerin önceden bilinmesi iddiasına dair ilginç bir husus da yine 1894 depreminden sonra Avrupa'da depremleri iki saat evvel bildiren bir aletin icat edilmiş olduğu rivayetine ilişkindir. Bab-ıali bu hususta da harekete geçmiş ve Londra Sefareti'nden böyle bir aletin mevcudiyeti halinde bu aletten bir tanesinin satın alınarak, aleti kullanabilen bir kişiyle birlikte gönderilmesi istenmiştir. (BOA, Y.PRK.BŞK., 37-13.)

⁴⁹ BOA, Y.A.HUS., 305-68.

⁵⁰ BOA, Y.A.HUS., 313-16.

⁵¹ BOA, Y.A.HUS., 303-72.

⁵² KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 269-270.

önünde büyük engel olarak telakki edildi ki böylece basında çıkan haberlere müdahale gereği duyuldu⁵³.

B. Basın Yasaklarının Hukuki Sebepleri/Temelleri

1894 depreminde tatbik edilen basın yasaklarına geçmeden evvel, söz konusu dönemde basın yasaklarına ve sansüre ilişkin hukuki altyapıya ana hatlarıyla temas etmek faydalı olacaktır.

Matbaanın Osmanlı Devleti'ne girişi, tabii olarak eser sayısının artmasını da beraberinde getirmişti. Yine süreli yayınların da çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte devletin matbuat alanına bir düzenleme getirmesi de zaruri olmuştu. Osmanlı Devleti'nde 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi'ne kadar, bir matbaanın açılması ve kitap ve saire eserlerin neşri, irade-i seniyye ile gerçekleşmiştir⁵⁴. Bu alanda muayyen bir nizam sağlayıp keyfiliği ortadan kaldırmak maksadıyla yapılan ilk genel düzenleme, 20 Cemaziyelahir 1273 (15 Şubat 1857) tarihli Matbaa Nizamnamesi'dir⁵⁵. Biri hususi madde olmak üzere on maddeden oluşan bu nizamnamede matbaa açma ve eser neşretme için gerekli şartlar düzenlenmiştir. Ayrıca devlete zarar verici kitap ve risalelerin basılması halinde bunların zaptiyece toplatılması (md. 7) ve nizamnameye aykırı hareket eden basmahanelerin Zaptiye Nezareti ve valilerce kapatılarak bu fiilleri gerçekleştirenlerin fiillerinin ağırlığına göre ceza kanunnamesi gereğince cezalandırılması da hüküm altına alınmıştır (md. 9). Matbaa Nizamnamesi'nde kısmen yabancı tebaaya dair düzenleme yer almışsa da Türkçe gazetelerle ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiştir⁵⁶.

Osmanlı Devleti, 8 Muharrem 1275 (18 Ağustos 1858) tarihli irade ile ülkede çıkan Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca gazetelere ilişkin bir nizamname hazırladı⁵⁷. Söz konusu nizamname, yalan haberlerin ortaya çıkmaması için, yayından önce ilgili memurlara konu hakkında

⁵³ KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 30-31, 258.

⁵⁴ KARAKOÇ SERKİZ, Matbuat, Matbaalar, Hakk-ı Telif Kanunları, Kitabhane-i Cihan, İstanbul 1339/1342, s. 143.; KARAL, Enver Ziya: Büyük Osmanlı Tarihi, C. III, ty., s. 217.

⁵⁵ Düstur, I. Tertip, C. II, s. 227-228.

⁵⁶ Bu dönemde Türkçe neşredilen gazeteler yalnızca resmi gazete olan Takvim-i Vekayi ile yarı resmi gazete olan Ceride-i Havadis'tir; dolayısıyla herhangi bir hususi düzenleme getirecek boyutta şartlar oluşmamıştır. (CEYLAN, Ayhan: Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sa. 1, 2006(Bahar), s. 147.)

⁵⁷ Bkz. BOA, İ.HR., 158-8435.

danışılacağını da düzenlemişti. Nizamnameye göre nizamname hükümlerinin gazete müelliflerince ihlali halinde evvela ikazda bulunulacak, üç ikazdan sonra ihlalin devam etmesi halinde söz konusu gazete geçici veya sürekli bir şekilde kapatılabilecekti. Yine 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi öncesinde, bazı gazetelerin çıkarılmasına ilişkin verilen imtiyazda, gazetenin basımından önce müsveddelerinin görülmesi hususu şart koşulmaktaydı⁵⁸.

Özel gazetelerin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte matbuat alanı için yeni bir düzenleme yapılması zaruri bir hal aldı. Bu maksatla 15 Cemaziyelahir 1281 (15 Kasım 1864) tarihli irade⁵⁹ ile Matbuat Nizamnamesi⁶⁰ kabul edildi. Düsturda “Dersaadet’te ve Memalik-i Şahane’de Tab ve Neşr Olunan Her Nevi Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politikiyye Tab ve Neşri Hakkında Nizamname” ismiyle neşredilen Matbuat Nizamnamesi, iki fasıl ve otuz beş maddeden oluşmaktaydı. Nizamnamenin birinci faslı “Mevadd-ı Umumiye”, ikinci faslı ise “Mevadd-ı Cezaiye” başlığını taşıyordu. Nizamname, her türlü süreli ve süresiz yayının çıkmasını ruhsat şartına bağladı. Osmanlı Devleti vatandaşlarının ruhsat talepleri Maarif Nezareti’nce, yabancıların ise Hariciye Nezareti’nce yerine getirilecekti. Yine ruhsatname için gerekli diğer hususlar ve şartlar ile birtakım cezai müeyyideler de düzenlenmişti. Devletin emniyet ve asayişini ihlal edecek suçlardan birinin işlenmesini gazete yoluyla tahrik eden gazeteciler, asıl fail ile aynı cezaya çarptırılıp gazeteleri geçici ya da sürekli bir şekilde kapatılabilecekti. Yine saltanata, padişaha, vükelaya, memalik-i mümtaze reislerine, dost ve müttefik devlet hükümdarlarına, devlet memurlarına, yabancı devletlerin diplomatik temsilcilerine karşı münasip olmayan ifadelerin kullanılması da yasaklanmıştı. Yine nizamnameye göre gazeteler İstanbul’da Matbuat Müdürlüğü, taşralarda ise mahalli hükümet tarafından gazetelere gönderilen resmi yazıları ücretsiz olarak neşretmek zorundaydı. Bu nizamnameye 10 Şaban 1292 (11 Eylül 1875) tarihinde bir hususi madde eklendi⁶¹. Buna göre

⁵⁸ YAZICI, Nesimi: Tanzimat Basını Konusunda Bir Değerlendirme, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 64.

⁵⁹ BOA, İ.MVL., 521-23411.

⁶⁰ Düstur, I. Tertip, C. II, s. 220-226.; Bu nizamname, 1852 tarihli Fransız kanunundan istifade edilerek hazırlanmıştır. Bkz.: İNUĞUR, M. Nuri: Basın ve Yayın Tarihi, 5. Bs., Der Yay., İstanbul 2005, s. 202.

⁶¹ Matbuat Nizamnamesine Tezyil Olunan Madde-i Mahsusadır: Düstur, I. Tertip, C. III, s. 443.

gazetelerin çıkaracakları ilaveler; tevcihat, resmi evrak ve mühim konulara ilişkin resmi telgrafnamelere münhasır olacaktı. Bunların haricinde zihinleri karıştıracak makale ve yalan haberlerin neşri halinde diğer nizamname hükümlerine ek olarak söz konusu gazeteler bir aydan üç aya kadar kapatılabilecekti.

Matbuat Nizamnamesi'nin kabulünden sonra çeşitli konularda hükümete yönelik tenkit yazılarının neşredilmesi üzerine sadrazam Ali Paşa tarafından 1867'de Kararname-i Ali adı verilen düzenleme çıkarıldı. Buna göre *"Dersaadet'te elsine-i muhtelifede tab' ve neşr olunmakta olan gazetelerin bir takımının bir müddetten beri ittihâz etmiş oldukları lisan ve meslek ile vazifelerinden olan tehzib ve islah-ı ahlâk merkezinden çıkararak menafi-yi umumiye-i memlekete mugayyeret-i asliyesi derkar olan ifrat ve tefrit vadilerine girip ve çok kere esas-ı devlet hakkında bile zeban-dırızlık etmek derecesine kadar mütecasir olup yaşadıkları ve servet ve saman tahsil ettikleri memleket hakkında sairlerinin vukubulan itirazatının def'ine çalışmaları lazım gelir iken husemaya alet-i fesad olarak birtakım efkar-ı muzır ve havadis-i kazibe neşr etmektedirler bu makule matbuat ve evrakın islahat ve terakkiyat-ı umumiyeye medar-ı küllisi ve hükümetin hareketi hakkında bile faidesi olabileceği mülahazasıyla Devlet-i Aliyye bunların inan-ı efkârını bir mertebeye kadar itlak etmek arzusunda bulunmağla beraber gazetelerin illet-i gaye ve memuriyet-i hayriyeleri telif-i efkar ve menafi-i hudmeti olduğu halde bir çok erâcif ve ekâzib ile tahdiş-i ezhanı ve nihayetü'l-emr beyne'l-ahali muhasamayı müstelzim olacak bir yola girmelerine nazar-ı bikaydi ile bakılması menafi-i vazife-i hükümet olacağından ve şu halin taraf-ı saltanat-ı seniyyeden islah-ı ahval-ı tebaa ve memleket ve istihsal-ı esbab-ı terakki ve ma'muriyet zımında her vakitten ziyade bezl-i cel-i himmet buyurulmakta olduğu esnada zuhur ve cereyanı bir kat daha bais-i teessüf bulunduğundan vikaye-i asayiş ve nizam kazıyye-i mültezimesine binaen bu kaide hilafında bulunan gazeteler ve risalelerin bütün devlet ve umum millete raci olan mazarratlarının men'i zımında matbuat nizam-ı mevzuasının ahkamı haricinde olarak hükümetçe icra-yı muamele-i tedibiyeye ve ittihaz-ı tedabir-i maniaya karar verilmiştir işbu karar suret-i muvakkatede olarak istilzam eden esbab ile beraber bertaraf olacaktır⁶²."*

Kararname-i Ali'ye göre çeşitli dillerde yayın yapan birtakım gazeteler, devletin genel menfaatlerine aykırı bir lisan ve tavır takınarak devletin esasına dil uzatacak şekilde yalan ve zararlı haberler neşretmekteydi. Böylece yalan ve zararlı haberlerin yayılmaması ve halk arasında

⁶² Takvim-i Vekayi, No: 875, 10 Zilkade 1283, s. 2.

düşmanlığın ortaya çıkmaması için Matbuat Nizamnamesi haricinde söz konusu tedbirlere başvurulmak durumunda kalınmıştır. Ayrıca söz konusu kararnamenin muvakkat olduğu ve sebepler ortadan kalktığına kararnamenin de yürürlükten kalkacağı ifade edilmiştir. Bu kararname, kanun ve nizamnameleri bertaraf edecek şekilde, idari bir kararla gazetelerin kapatılmasının önünü açtı ve nitekim kararnameden sonra birçok gazete devletin genel çıkarlarına aykırı hareket ettiği gerekçesiyle süreli ya da süresiz şekilde kapatıldı⁶³. Yine bazı gazeteciler yurt dışına çıkarak gazetecilik faaliyetlerini orada yürütmek durumunda kaldı⁶⁴. Her ne kadar kararnamenin geçici olarak yürürlükte olacağı ifade edilmişse de söz konusu kararname Sultan Abdülaziz'in halline kadar tatbik edilmiş ve V. Murat döneminde tatbik edilmese de II. Abdülhamit döneminde tekrar icraya konularak 33 yıl boyunca tatbik imkanı bulmuştur⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nde basına müdahale edilmesine dair bir teşebbüs de Sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde yaşandı. Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlık döneminde gerçekleşen bazı olaylara ilişkin tepkiler artınca, hazırlanan yeni bir kararname "ilan-ı resmi" adı altında gazetelerde neşredildi. Bu kararnameye göre: *"Matbuat-ı Osmaniye'nin münderecatına idareden ziyadesiyle dikkat ve ihtimam olunmakta ve ekseriya tatil ve ilga gibi mücazat dahi icra edilmekte ise de ahval-ı hazıranın ehemmiyeti cihetiyle gazetelerin ale'l-umum kaviiyyen taht-ı inzibata alınması vacibeden bulunduğundan Dersaadet'te ve Memalik-i Mahrusa-yı Şahane'nin kaffe-i cihatinde elsine-i muhtelifede tab' olunan gazetelerin kable't-tab' muayenesi husûli maksada kafi bulunmağla bundan böyle Dersaadet'te tab' olunan gazetelerin Matbuat İdaresi'nden ve eyaletlerde bulunan gazetelerin dahi hükümet-i mahallice tayin olunan memurlar marifetiyle kable't-tab' muayenesi karar-ı ali iktizasından olup bu usul dahi muvakkat olmağın ilan-ı keyfiyete ibtidar kılındı⁶⁶."* Basımdan önce gazeteleri sansüre tabi kılan bu kararnamenin yayımlandığı gün oldukça büyük bir tepki ortaya konuldu. Bu tepkiler üzerine

⁶³ KUDRET, Cevdet: Abdülhamit Devrinde Sansür, Milliyet Yayınları, 1977, s. 7.

⁶⁴ İNUĞUR, s. 206.; YAZICI, s. 80.; KOLOĞLU, Orhan: Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.82.; ER, Turgut: Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de Sansür (1938-1945), Berikan Yay., Ankara 2014, s. 38.

⁶⁵ CEYLAN, s. 153.

⁶⁶ Sabah, No: 65, 17 Rebiülahir 1293, s. 1.; Basiret, No: 1809, 17 Rebiülahir 1293, s. 1.

Mahmut Nedim Paşa azledildi ve ertesi gün söz konusu kararname yürürlükten kaldırıldı⁶⁷.

Kanun-i Esasi'nin ilk halinin 12. maddesinde "Matbuat kanun dairesinde serbesttir." hükmü konuldu. "Kanun dairesinde" ifadesiyle kastedilen düzenlemeler 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile 1867 tarihli Kararname-i Ali'dir⁶⁸. 1894 İstanbul depreminin gerçekleştiği dönemde de bu iki düzenleme yürürlükte bulunuyordu. Nitekim 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi, 1909 tarihli Matbuat Kanunu⁶⁹'nun 36. maddesi ile ilga edildi⁷⁰. Dolayısıyla 1894 İstanbul depreminde basına yönelik yasakların hukuki temellerini bu iki düzenlemede ve bilhassa Kararname-i Ali'de aramak gerekir⁷¹.

III. 1894 İSTANBUL DEPREMİNDE BASIN YASAKLARI ve BASIN YASAKLARININ HUKUKİ NİTELİĞİ ve NETİCELERİ

A. Tatbik Edilen Basın Yasakları

1894 İstanbul depreminden sonra halkın olup bitenleri takip edebileceği tek kaynak gazetelerdi. Gazetenin bu dönemdeki önemine daha evvel değinmiş ve halkın bu zaruri alakasına mazhar olan gazetelerin, depreme ilişkin her rivayeti sütunlarına taşıdıklarını ifade etmiştik. Böylesine bir ortamda rivayetlerin teyidinde pek önemiyet verilmediğinden dolayı birçok yanlış ve abartılı haber hızlıca yayılabiliyordu. Bu husus ise deprem sebebiyle bozulan kamu düzeninin yeniden tesisini zorlaştırıyordu. Bu başlıkta konu itibarıyla yalnızca deprem haberlerine yönelik

⁶⁷ KUDRET, s. 10.

⁶⁸ DEMİREL, Fatmagül: II. Abdülhamid Döneminde Sansür, Bağlam Yay., İstanbul 2007, s. 37.

⁶⁹ Düstur, II. Tertip, C. I, s. S.395-403.

⁷⁰ II. Abdülhamid döneminde Meclis-i Mebusan tarafından yeni bir Matbuat Nizamnamesi hazırlanmış; lakin yürürlüğe konmamıştır. 1888 tarihinde ise 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi yerine Matbaalar Nizamnamesi yürürlüğe girdi. 1894 yılında da bu nizamname yerine yeni bir nizamname kabul edilerek 1909 tarihli Matbuat Kanunu'na kadar uygulandı. Bkz. KUDRET, s. 13-16.; DEMİREL, s. 38-39.

⁷¹ İnuğur'a göre II. Abdülhamid, geçici olarak çıkarılan Kararname-i Ali'den istifade ederek basına kilit vurmuştur. Zira Kararname-i Ali, sansüre yer vermeyen ve nispeten basın hürriyetinin bulunduğu Matbuat Nizamnamesi'ne kıyasla basın hürriyetine tamamen ket vurmuştur. (İNUĞUR, s. 206.); Ceylan'a göre 45 yıl kadar yürürlükte gözüken Matbuat Nizamnamesi'nin sürekli tatbik edilmesi üç yıl kadardır. Zira Kararname-i Ali'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte bu nizamname hükümleri askıda kalmış ve söz konusu nizamname hakim tatbikat metni olan Kararname-i Ali'nin gölgesinde kalmıştır. (CEYLAN, s. 152.)

basın yasakları ele alınacaktır. Bununla birlikte II. Abdülhamit döneminde asılsız haberlere yönelik basın yasaklarının genel bir uygulama olduğunu ifade etmek gerekir⁷².

Sabah Gazetesi depremden sonraki gün, “*Hareket-i arz sırasında ıssız adalardan birisinin haylice çökmüş olduğu dahi rivayet olunur.*”⁷³ haberini geçmiştir; fakat dört gün sonra bu haberini “*İssız adalardan birinin çöktüğü hakkında deveran eden şâyiât bi-asl ve esastır*”⁷⁴.” şeklinde tezkip etmiştir. Tercüman-ı Hakikat’ın 13 Temmuz 1894 tarihli nüshasında “*Galata’da kain Kredi Lione binasının esna-yı hareket-i arzda düçar-ı hasar olduğu rivayet edilmiş ise de bu rivayetin aslı olmadığını Monitor yazıyor*”⁷⁵.” şeklinde başka bir rivayetin tezkibi yapılmıştır. Yine Sabah Gazetesi, Cibali’de bulunan Tütün Reji Fabrikası’na ilişkin daha evvel alıntı yoluyla verdiği iddia ettiği “*Reji İdaresi’nin Cibali’de sahil cihetinde bulunan cesim deposu ortasından çökmüştür. Reji Fabrikası’nın sakfı çatlamış ve sigaracıbaşı İstavrakı pencereden aşağı düşerek mecruh olmuştur*”⁷⁶.” şeklinde verdiği haberi şu şekilde tezkip etti: “*Cibali’de kain Tütün Reji Fabrikası’nın hareket-i arziyyeden düçar-ı hasar olduğunu İstanbul Gazzetesi rivayet etmiş ve ondan naklen sair bazı evrak-ı havadis ile birlikte gazetemize dahi yazılmış ise de tahkikat-ı vakıamıza göre mezkur fabrikada bir gûna sakatlık olmayıp fakat fabrika derununda birçok amelenin işlemekte bulunduğu reji idare-i umumiyesince nazar-ı dikkate alınarak bir muamele-i ihtiyatiye olmak üzere geçen Çarşamba gününden itibaren fabrika tatil ettirilip bir heyet-i fenniye marifetiyle icra-ı muayenesi Şehremaneti Celilesi’nden istida olunmuş ve emanet-i müşarun-ileyhaca mühendis rif’atlı İzzet Beg ve emanet kalfalarından Ohannes Efendi ve Papasoğlu Kosti ile Fenarlı Yani ve Tanaş kalfalardan mürekkep bir heyet-i fenniye geçen Cuma günü mezkur fabrikaya izam ile icra ettirilen muayenede ne fabrikanın ve ne de büyük anbarın bir gunâ hasar-dide olmadığı ve amelenin çalışmasında bir mahzur bulunmadığı tebeyyün etmesiyle heyet-i mezkure tarafından ona göre tanzim kılınan rapor merc-iyi alisine takdim kılınmıştır. Reji İdaresi müdür-i umumiyesi Mösyö Farnati’nin bu babda göstermiş olduğu muamele-i iyithatkari calib-i takdir ve sitayiş görülmüştür*”⁷⁷.” Sabah Gazetesi’nin bu asılsız haberinin Saadet Gazetesinde de şu

⁷² Bu hususta bkz.: DEMİREL, s. 70 vd.

⁷³ Sabah, No: 1766, 7 Muharrem 1312, s. 1.

⁷⁴ Sabah, No: 1769, 11 Muharrem 1312, s. 2.

⁷⁵ Tercüman-ı Hakikat, No: 4810, 9 Muharrem 1312, s. 1.

⁷⁶ Sabah, No: 1767, 8 Muharrem 1312, s. 3.

⁷⁷ Sabah, No: 1769, 11 Muharrem 1312, s. 2.

şekilde tekzip edildiği görülmektedir: “*Sabah Gazetesi’nin evvelki günkü nüshasında hareket-i arz münasebetiyle reji fabrikası dahi kısmen münhedim olarak enkaz altında zükûr ve inas on nefer amele kaldığını münderiç ise de mezkur fabrikanın münhedim olması ve altında amele kalması katiyyen hilaf-ı hakikat olup fabrikanın arka cihetinden taş düşmüş olmasından başka bir mahallinden sakatlığı tahkikat-ı ahire ile tebeyyün eylemiştir*”⁷⁸. Devam eden günlerde gazetelerin “tebligat-ı resmiye” kısmında diğer bazı haberler de tekzip edilmiştir. Bu noktada artık hükümetin kesin bir şekilde devreye girerek resmi tebligatlar vasıtasıyla kimi haberleri tekzip ettiği görülmektedir. Mesela “*Yalova’da vaki dağ hamamlarının hareket-i arzdan rahnedar olduğuna dair deveran eden şâiyanın külliyyen aslı olmadığı ve mezkur hamamlar ile sularının hasardan kamilen salim idüğü tahkikat-ı vakiyadan anlaşılmağla şâyiat-ı vakiya tekzip*” olunmuştur⁷⁹. Monitor’un, Manastır’da Kazani karyesi civarındaki Peristri Tepeleri’nde küçük yarıkların oluşup buradan duman ve lav çıktığı haberinin de asılsız olduğu ve gazetelerce bu haberin tekzip ettirilmesi; ayrıca bir daha bu gibi asılsız rivayetlerinin neşredilmemesi için gazetenin imtiyaz sahibine tembihat verilmesi istenmiştir⁸⁰.

Basının sıkı bir denetim altına alınmasına giden yolda etkili olan haberlerden biri de Darülaceze binasının bir kısmının yıkıldığına dair Rumca yayınlanan “*Nea Epitheorisis*” adlı gazetede çıkan bir haber idi. Bu rivayet üzerine hükümet söz konusu gazetenin imtiyaz sahibini ikaz etti ve bu ikaz gazetelerde “*ihtarname suretidir*” şeklinde neşredildi. Buna göre: “*Nea Epitheorisis*” nam Rumca gazetenin 1107 nolu ve 28 Haziran sene 1310 tarihli *Salı* günkü nüshasında Darülaceze binasından bir miktarının hareket-i arzdan münhedim olduğu yazılmış ise de mezkur ebniyede asla inhidam olmadığı gibi hiçbir tarafında çatlak dahi bulunmadığı cihetle tekzip-i keyfiyete ibtidar ve badema bu gibi havadislerin bila-tahkik derc ve neşredilmemesi lüzumu mezkur gazete sahib-i imtiyazına katiyyen beyan ve ihtar olunur”⁸¹. Bu ihtar her ne kadar Nea Epitheorisis’e yönelik görünse de tüm gazetelerde neşredilmek suretiyle basının tamamına bir ihtar verilmiştir.

Basının sıkı denetim altına alınmasının son mühim nedeni, gazetelerde yer alan ve Mekteb-i Harbiye binasının bir kısmının yıkılarak üç

⁷⁸ Saadet, No: 3023, 11 Muharrem 1312, s. 2.

⁷⁹ Sabah, No: 1773, 15 Muharrem 1312, s. 1.; Saadet, No: 3027, 15 Muharrem 1312, s. 1.; Tercüman-ı Hakikat, No: 4815, 15 Muharrem 1312, s. 1.

⁸⁰ BOA, BEO, 443-33220.

⁸¹ Saadet, No: 3022, 10 Muharrem 1312, s. 1.; Tercüman-ı Hakikat, No: 4811, 10 Muharrem 1312, s. 2.; Sabah, No: 1769, 11 Muharrem 1312, s. 1.

kişinin ölümüne ve 22 kişinin yaralanmasına ilişkin haber oldu. Sabah Gazetesi, 9 Muharrem 1312 (13 Temmuz 1894) tarihli nüshasında bu haberi şu şekilde verdi: “*Mekteb-i Harbiye-i Şahane’nin bir kısmı münhedim olarak yirmi iki kişi sakatlanmış ve üç kişi dahi enkaz altında kalarak vefat etmişlerdir*”⁸². Bu haber bir gün önce Tercüman-ı Hakikat’te ise şu şekilde yer almıştı: “*Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve civarında yirmi iki mecruh ve üç vefat olduğunu ...*”⁸³ Bu haber üzerine aynı gün Sabah Gazetesi’nin tamamen kapatılması, bu hususun gazetelerce tekzip edilmesi ve gazetenin söz konusu nüshalarının toplatılması⁸⁴ kararlaştırıldı⁸⁵. Zira bu asılsız haberle birlikte mektepte okuyan çocukların aileleri ve diğer ilgililer telaşlanacak ve netice itibariyle bir karmaşa oluşacaktı. Sabah Gazetesi, ayrıca Kapalıçarşı’daki bazı hasarlı dükkanların yıkıldığı haberi üzerine de tahkikata uğradı. Gazetenin imtiyaz sahibi Mihran Efendi çağrılarak bu haberlerin sebebi soruldu. Mihran Efendi’nin, söz konusu haberleri Konstantinopolis Gazetesi’nden naklettiğini beyan etmesi üzerine bir daha bu tarz asılsız haberleri neşretmemesi üzerine kendisine tembihte bulunuldu⁸⁶.

⁸² Sabah, No: 1768, 9 Muharrem 1312, s.2.

⁸³ Tercüman-ı Hakikat, No: 4809, 8 Muharrem 1312, s. 3.

⁸⁴ Bu karar derhal Zaptiye Nezareti’ne telgrafla bildirildi. “Külliyen tatil olunan Sabah Gazetesi’nin bugünkü nüshalarının hemen toplatılması bâ-irade-i seniyye beyan olunur.” (BOA, BEO, 436-32665.)

⁸⁵ “Sabah Gazetesi’nin bugünkü nüshasının ikinci sahifesinin ikinci sütununda Mekteb-i Harbiye-i Şahane’nin münhedim olarak yirmi iki kişinin sakatlanmış ve üç kişinin dahi enkaz altında kalarak vefat etmiş olduğuna dair bir fıkra münderiç olup bunun iras eylediği havf ve merak sebebiyle mezkur mektebde evlad ve müteallikatı olanlar evladları hakkında sıhhatli malumat için mektebe gitmekte olduğu istihbar kılınmış ve bu şaiyanın mekteb talebesinden taşralıların vilayat-ı şahanedeki müteallikatı beyninde dahi dehşeti istilzam eyleyeceği derkar bulunmuş olarak ancak lehü’l-hamd mezkur mektebde nüfus ve ebniyece bir gunâ sakatlık olmamasına nazaran mezkur fıkra kamilen bî-asl ve esas ve sırf eracif kıbelinden olduğundan mezkur Sabah Gazetesi’nin neşrettiği işbu eracifden dolayı hemen külliyen tatili ve tatilini mucib olan bu maddenin tatilnamesinde derc ve tasrihiyle beraber mezkur fıkranın sair gazetelerle katiiyen tekzibi ve Sabah Gazetesi’nin marü’z-zıkr nüshasının dahi hemen toplatılması mukteza-yı irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahiden olmağla ol babda...” (BOA, İ.HUS., 27-68.); BOA, BEO, 436-32662.

⁸⁶ “Sabah Gazetesi’nin dünkü nüshasında çarşının Nur-ı Osmaniye kapısında bulunan lokanta ve kunduracı ve saatçi dükkanlarının ve çarşı-yı mezkurun fesciler ve kuyumcular caddeleriyle yağlıklar cihetlerinin kamilen münhedim olduğu muharrer ise de bu babda vasıl sem’i ali olan malumat mezkur dükkanların kısmen münhedim olduğu merkezinde olduğundan icra-yı tahkikat ile neticesinin arz-ı atıyye-i ulya kılınması hakkında şeref-sadır olup 1 Temmuz 310 tarihli reşide-i dest-i tekrîm olan

Her ne kadar Sabah Gazetesi'nin süresiz şekilde kapatılması kararı verilse de sonradan bu karardan vazgeçildi ve gazetenin bir gün süreyle kapatılması kararlaştırıldı⁸⁷. Haberin menşei olan Konstantinopolis Gazetesi ise bir hafta süreyle kapatıldı. Bu karar ve haberin tezkibine ilişkin metin, kararın alındığı gün Saadet ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde şu şekilde neşredildi: *“Kostantinopolis Gazetesi'nin evvelki günkü nüshasında Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin bir kısmı münhedim olarak yirmi iki kişinin sakatlanmış ve üç kişinin dahi enkaz altında kalarak vefat etmiş olduğuna dair münderiç bulunan fikra kamilen bi-asl ve esası erâcîfkibelinden olmasına ve böyle asl ve esası olmayan bir havadisi bila-tahkik derc ve neşre cüret eylemesine mebni mezkur gazetenin dünkü gündün itibaren bir hafta ve Sabah Gazetesi'nin tedkik ve tahkik etmeksizin mezkur fikrayı dünkü nüshasının ikinci sahifesinin ikinci sütununa nakl ve derc eylediğinden dolayı bir gün müddetle tatil kılınmış oldukları ilan olunur⁸⁸.”* Tatil kararı üzerine 14 Temmuz'da yayınlanmayan

---

tezkire-i hususiye-i dâverenâleriyle tebliğ buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahileri üzerine hemen o gün zikrolunan gazetenin sahib-i imtiyazı Mihran Efendi celb ile istiknah-ı madde eyledik de zikrolunan fıkraları Kostantinopolis Gazetesi'nden naklen derc eylemiş olduğunu ifade eylemesiyle badema bila-tahkik bu gibi hilaf-ı hal neşriyatında bulunmaması zımında tenbihat-ı mukteziye ifa edilmekle beraber keyfiyet Hisar Birinci Daire-i Belediye Müdüriyeti'nden bâ-sual alınan cevapta Perşembe günü saat sekiz buçukta vukubulan hareket-i arzda kazzazlar sokağında evvelce münhedim olan mahallin ittisalinde bir miktar mahal ile perdahçı hanı sokağında kezalik bir mikdar mahallin münhedim olduğu suret-i mahsusa izam kılınan memuriyet-i fenniye tarafından verilen raporda gösterildiği ifade olunmuş ve şu hale nazar-ı intişariyat-ı vakıanın mübalağadan ârî olmadığı anlaşılmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 11 Muharrem sene 312 ve 2 Temmuz sene 310.” (BOA, Y.PRK.ŞH., 4-106.)

⁸⁷ “Sabah Gazetesi'nin dünkü nüshasında hilaf-ı vaki olarak Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin bir kısmı münhedim olarak yirmi iki kişinin sakat ve üç kişinin enkaz altında telef olduğunu neşr ve ilan etmesinden dolayı külliye tatili hakkında şeref-sadır olup Mabeyn-i Hümayun cenab-ı mülükane katiblerinden Faik Beg Efendi hazretleri tarafından ba-telgraf tebliğ olunan irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne tebliğ olunmuş olduğu halde bugün neşr olunan tatilname mezkur gazetenin bir gün müddetle tatil olduğu görülmesi üzerine sebebi sul olunduk da gazetenin bir gün için tatili ahiren şeref-sânih olan irade-i seniyye-i cenab-ı mülükane muktezayı aliyesinden olduğunun Dahiliye Nezaret-i Celilesi müsteşarı beg efendi hazretleri tarafından beyan olduğu ifade olunmağla hak-pay-ı hümayun cenab-ı hilafet-penahiye arz-ı mütemennadır efendim fi 10 Muharrem sene 312 ve fi 2 Temmuz sene 310.” (BOA, Y.A.HUS., 302-95.)

⁸⁸ Saadet, No: 3022, 10 Muharrem 1312, s. 1.; Tercüman-ı Hakikat, No: 4811, 10 Muharrem 1312, s. 1-2.

Sabah Gazetesi, ertesi gün söz konusu kararı ilk sayfasında neşretti⁸⁹. İkinci sayfasında da kapatmaya sebebiyet veren haberini; *“Tebligat-ı resmiye kısmımızda muharrer ilanın mütalaasından dahi müsteban olacağı üzere Mekteb-i Fünun-ı hariciye-i Şahane ebniyesince hasar vukuuna dair Kostantinopolis Gazetesi’nden naklen geçen geçen Cuma günkü nüshamızda yazılan fıkra mugayir-i hakikat ve katiyyen bi-esas bulunmuş ve mekteb-i mezkurun resanet ve metaneti berkemal olarak hatta sıvalarında dahi bir guna hasar vukua gelmemiştir.”*⁹⁰ şeklinde ayrıca tekzip etti. Şurası da tuhaftır ki aynı haberi veren Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’ne bu haber sebebiyle herhangi bir müeyyide tatbik edilmedi.

Görüldüğü üzere asılsız haberlerle kamuoyunda kargaşaya yol açılması sebebiyle yayın yasaklarına müracaat edilmiştir. Bu maksatla bir irade-i seniyye çıkarılarak ahalide korku ve dehşete sebebiyet veren deprem haberleri için *“tahfif-i lisan”* kullanılması emredildi⁹¹. Taşrada ve yabancı basında çıkabilecek asılsız haberlere ilişkin tedbirler de ihmal edilmedi. Bu maksatla depreme ve sonuçlarına ilişkin bir tamim hazırlanarak bunun taşralara ve sefaretlere gönderilmesi kararlaştırıldı. Tamimde depremin külli bir hasara yol açmayıp resmi ve hususi binalarda cüzi hasara yol açtığı, hızlıca tamir faaliyetlerine başlandığı ve cumartesi gününden beri herhangi bir deprem hissedilmediği ifade edildi⁹². Yine halkta korku ve paniğe sebebiyet verebileceği endişesiyle olsa gerek, İtalya’nın Cenova şehrindeki rasathanenin takviminden nakledilen bir risalede ve Venedik’te basılan bir takvimde 1894 senesi içinde büyük felaketlerin yaşanacağına ilişkin bazı rivayetlerin yer alması sebebiyle bu risale ve takvimin ülkeye girişinin engellenmesi kararlaştırıldı⁹³.

Depremden sonra Osmanlı Devleti, yabancı gazetelere de birtakım basın yasakları tatbik etti. Bu tür durumlarda ilgili devletlerde bulunan sefaretler, depreme ilişkin neşredilen haberleri Dersaadet’e bildirmekte ve bunun üzerine gereği yapılmaktaydı. Viyana’da basılan *Österreichischen Volkszeitung* ile *Deutsch Zeitung* gazetelerinin *“hareket-i arzdan*

⁸⁹ Sabah, No: 1769, 11 Muharrem 1312, s. 1.

⁹⁰ Sabah, No: 1769, 11 Muharrem 1312, s. 2.

⁹¹ *“Ahalinin hafv ve dehşeti mucib olmamak üzere hareket-i arz vukuatı hakkında gazetelere tahfif-i lisan ettirilmesi muktezâ-yı irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahiden olmağla ol babda emr û ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir fi 10 Muharrem sene 312 ve fi 2 Temmuz sene 310.”* (BOA, İ.HUS., 26-33.); BOA, BEO, 434-32546.

⁹² BOA, İ.HUS. , 26-51. ; BOA, BEO, 437-32742.

⁹³ BOA, BEO, 444-33257.

dolayı hakan-ı sabıkın Yıldız Saray'ına nakledildiği" şeklindeki haberin sefaret tarafından bildirilmesine üzerine söz konu gazetelerin ilgili nüshasının ülkeye girişi yasaklandı⁹⁴. Depremın devam edeceğine ve bazı kötü şeylerin olacağına dair yazılar neşreden Zanta ve Pöti Jurnal (Petit Journal) gazeteleri de aynı akıbete uğradı⁹⁵. Yine arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Profesör Lapara'nın depremle ilgili bir mütalaasını neşreden *Matin* gazetesinin de ülkeye girişi yasaklanmış ve zihinleri karıştıran yazılar yazan bir kısım gazetelerle ilgili gerekenlerin yapılması için Paris Sefareti'ne ihtar verilmesi söz konusu olmuştur⁹⁶.

B. Basın Yasaklarının Hukuki Niteliği

Yukarıda bahsi geçen sosyal ve iktisadi hayatın normalleşmesi için yapılan basın yasaklarının/müdahalelerinin hukuki niteliğinin dikkatlice tespit edilmesi gerekmektedir. II. Abdülhamit döneminde gerçekleşen bu müdahaleler, birçok müellif tarafından sansür olarak nitelendirilmiştir⁹⁷. Bu şekilde bir nitelendirme, muhtemelen II. Abdülhamit'in şahsı ve dönemine ilişkin yargıların neticesi sebebiyle mesele üzerinde titizlikle durulmadığından dolayı yapılmıştır.

Fransızca menşeli bir kelime olan sansür lügatte "Mektup ve gazetelerin hükümet memurları tarafından tetkik ve muayenesi."⁹⁸; "Her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükümetçe önceden denetlenmesi işi;

⁹⁴ "Viyana'da tab ve neşr olunan 'Oterişin Volikçaytung' ile 'Voliç Çaytung' gazetesinin efrenci teşrin-i evvelin yirmi altısı tarihli sabahki nüshalarının münasebetsiz neşriyatı havi olduklarına dair Viyana sefaret-i seniyesi maslahatgüzarlığından ahz olunan 26 teşrin-i evvel 94 tarihli ve beş yüz otuz dokuz numarolu telgrafnamenin tercümesi leffen arz ve takdim kılınmış ve mezkur nüshaların memalik-i şahaneyeye men'-i idhâli zımında iktifa eden sefaret-i ecnebiye ile dahiliye nezaret-i celilesine icra-yı vesaya olunmuş olmağla emr û ferman hazret-i men-lehu'l-emrindir fi 27 Rebiülahir sene 1312 ve fi 15 Teşrin-ievvel sene 310." (BOA, Y.PRK.HR., 19-72)

⁹⁵ "Dersaadet'te hareket-i arzın devam edeceğine ve birtakım fenalık vukua geleceğine dair neşriyatta bulunmuş olan Zanta ve Pöti Jurnal gazeteleriyle tehyiç-i ezhâni mucib bu gibi neşriyatta bulunan sair gazetelerin memalik-i şahaneyeye duhulünün men' etdirilmesi mukteza-yı irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahiden olmağla ol babda emr û ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 19 Muharrem sene 312 ve fi 11 Temmuz sene 310." (BOA, İ.HUS., 27-77.); BOA, BEO, 441-33023.

⁹⁶ BOA, HR.TH., 145-10.

⁹⁷ KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 31.; ÜREKLİ, İstanbul'da 1894 Depremi, s. 34.; ÖZTİN, s. 9.; KÖKER, s. 4.

⁹⁸ KESTELLİ, Raif Necdet: Resimli Türkçe Kamus, Haz. Recep Toparlı vd., 2. Bs., TDK Yay., Ankara 2011, s. 415.

sıkı denetim.; Bu denetleme işini yapan kurul.”⁹⁹; “Her türlü yayının, tiyatro ve sinema eserlerinin, televizyon neşriyatının yayımlanmadan ve gerekli durumlarda mektupların gönderilmeden önce yetkili makamlarca denetlenmesi işi”¹⁰⁰ şeklinde tarif edilmektedir. Tanımlardan da açıkça görüldüğü üzere sansür, her türlü basın denetimi olmayıp denetimin daha nitelikli bir türünü oluşturmaktadır. Her ne kadar kimi müelliflerce her türlü basın yasağının geniş anlamda sansür olduğu ifade edilip¹⁰¹ basına yapılan her türlü müdahale sansür olarak nitelendirilse de bu tür bir nitelendirme sansürün kapsamını zorlamaktadır. Dolayısıyla ön denetim haricinde gerçekleşen basın yasaklarının sansür olarak nitelendirilemeyeceği kolaylıkla söylenebilir¹⁰².

1894 İstanbul depreminden sonra basındaki dezenformasyonu önlemeye yönelik olarak yapılan denetim, yukarıda da ifade edildiği üzere sansür olarak nitelendirilemez. Zira tetkik edildiği kadarıyla bu müdahalelerde bir ön denetim söz konusu değildir. Zaten bu yayınlar ön denetime tabi tutulmuş olsaydı herhangi bir müdahaleye de lüzum kalmazdı. Yine yabancı ülkelerde basılıp Osmanlı Devleti’ne gelen gazete ve diğer matbuat için bir ön denetim yapılması da imkan dahilinde değildir. Bu tür yayınlar için söz konusu olan toplatma ve ülkeye girişin engellenmesi müeyyideleri de sansür niteliğinde değildir. Dolayısıyla bu deprem sebebiyle basına yapılan müdahalelerin tamamının “basın yasakları” olarak nitelendirilmesi daha makul olacaktır.

C. Basın Yasaklarının Neticeleri

⁹⁹ TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 28.11.2024.

¹⁰⁰ Kubbealtı Lugatı, <https://lugatim.com/s/sans%C3%BCr>, Erişim Tarihi: 26.07.2024.

¹⁰¹ **ATAMAN**, Bora, “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü, Marmara İletişim Dergisi, Sa. 14, Ocak 2009, s. 29.; Ertuğ’a göre haber ve fikirlerin toplanılmasına ve yayınlanmasına ilişkin her türlü yasaklama sansürdür. Bkz.: **ERTUĞ**, Hasan Refik: Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 198 vd.; Tikveş, hükümetçe yayın öncesi ön denetim olarak tarif ettiğimiz sansür mefhumunu “ön sansür” olarak nitelemiştir. Müellife göre sansür, artık klasik manasını aşmıştır. Dolayısıyla yayın araçlarına yapılan tüm müdahaleler sansür kapsamına dahil edilmektedir. (**TİKVEŞ**, Özcan: Basın ve Basın Dışı Haberleşme Vasıtaları İle Yapılan Yayınlarda Sansür ve 1961 Anayasası, İÜHFİM, C. 30, Sa. 3-4, 1964, s. 723-724.)

¹⁰² Aynı kanaat için bkz.: **BİRİNCİ**, Ali: Hassas Bir Mevzuda Hassasiyetten Uzak Bir Kitap: Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, Kebikeç, Sa. 1, 1995, s. 93.; **ÖZTÜRK**, Serdar: Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler, Galatasaray İletişim, Haziran 2006, s. 55-56.

Depremden sonra oldukça kısa bir süre içinde basında oluşan dezenformasyona karşı harekete geçen hükümetin, yayınları durdurma ve yasaklama silahını kullanarak arzuladığı neticeyi elde ettiği söylenebilir. Sabah Gazetesi'nin kapatılması ve resmi tebligatlar vasıtasıyla yanlış haberlerin tekzibine başlanması üzerine dönemin basınında depreme ilişkin haberlerin sunumunda bariz bir şekilde fark edilebilen bir değişim yaşandı. Gerek tatbik edilen basın yasakları ve gerekse de hükümetin normalleşmeye yönelik telkinlerin etkisiyle basında kamuoyunun moralini yüksek tutmayı gaye edinen ve teskin edici yazılar çıkmaya başladı¹⁰³. Bilhassa bir gün süreyle kapatılan Sabah Gazetesi'nin kapanmadan sonra basılan ilk nüshasında bu tesir bariz bir şekilde görülmektedir. Ehemmiyeti dolayısıyla bu kısmın aynen nakli faydalı olacaktır:

“Cenab-ı hallâk-ı cihana hamd-ı firâvân olsun şehrimizde vukubulan zelzele ahiren Sakız, Midilli cezireleriyle Atina ve Lizbon şehirlerinde sâha-ârâ-yı zuhur olan hareket-i arziyeye nisbetle cüzîyat kibelinden ve lehü'l-hamd hasarâtı da o nisbetde kâlîl olup bâ-husus bir iki gündür tekerrür edenleri de adeta his olunamayacak derecede ahaf bulunduğu cümlelerin malumu olduğu halde birtakım mahrum-ı iz'ânın kahvelerde, gazinolarda, vapurlarda, tramvaylarda hareket-i arziyeyi sermaye-i kîl û kâl ittihaz ederek “bugün falan saatte bir defa, filan saatte şöyle büyük bir hareket olacakmış, falan yerde bir volkan zuhur etmiş veya edecek imiş” gibi hiçbir fen ve akl-ı selimin tayin edemeyeceği bir şeyi iddia ile halkı tedhiş eylediklerini iştihmette olduğumuzdan her cihetle mugayir-i akl ve hikmet olan bu misillü vâhî sözlere ehemmiyet verilip beyhude huzur ve rahatlarını selb eylememelerini karin-i kirama tavsiye ve ihtara mübaderet eyleriz.

Ale'l-husus bazı kimselerin tarafından falan mahalde buhar çıkmakda olduğuna ve refikamızdan Neologos'un yazdığı gibi Ayestefanos'ta deniz sularının iki yüz metre çekildiğine dair neşr ve işâa olunan havadisanın sırferâcîf kibelinden olduğunun ertesi günü meydan-ı alaniyete çıkması ne kadar gülünç bir hal teşkil etmekte olduğunu tayin eylemek güç değildir.

Kamilen ve kısmen hasar-dide olan emakin ve mesakin hemen umumen denilecek derecede kimi mugayir-i fen ve hendese olarak inşa edilmiş ve kimi dahi birkaç asır geçirmiş köhne binalardan olmağla düçar-ı inhidam olmaları tabii görünmüş ve fen ve hesaba tatbikan inşa edilen ebniyelerde asla sakatlık eseri görülmemesi dahi buna delil-i kati bulunmuştur.

Birkaç asırdan beri sebke eden tecarib-i vefire üzerine ibtina olunarak beyan edilebilir ki mütevaliyen vukû'-yâfte olan hareket-i arziyeye şiddetini ilk defa icra

ederek ondan sonrakiler gittikçe kesb-i hıffet eylemiş ve ahiren Yunanistan'ın ekser biladında ve ondan evvel Lizbon'da vukubulan hareket-i arziyye bu iddianın makrun-ı hakikat olduğunu mertebe-i subûta îsâl eylemiştir.

Binaberin yine tekrar eyleriz ki birtakım mübalağa-perdâzanın safsatalarına, bazı sebük-mağzanın vâhimelerine inanmayarak herkesin işiyle gücüyle meşgul ve emsal-ı adidesine nisbetle şu suret-i hafifede geçiştirilmesine müteşekkiren cenab-ı halık-ı bîçune secde-gûzar-ı hamd û sena olmaları akl ve hikmete daha ziyade muvafık-ı ahval-ı selamet-bahşadandır¹⁰⁴."

Tercüman-ı Hakikat de 14 Temmuz 1894 tarihli nüshasında artık zelzelelerin hafiflediğini ve hanelerini terk edenlerin hanelerine dönmeye başladıklarını ifade etti¹⁰⁵. Devam eden nüshalarında bu hususu vurgulamaya devam eden gazete, depremlerin devam edeceğine ilişkin asılsız rivayetlerin boş çıktığının artık herkesçe anlaşıldığını ve halkın işiyle gücüyle iştigale başladığını bildirmekteydi¹⁰⁶. Saadet Gazetesi ise aynı tarihli nüshasında Salı gününden beri birkaç defa gerçekleşen depremlerin artık hafiflediğini okuyucularıyla paylaştı¹⁰⁷. Aynı gazete bir gün sonra ise artık depremlerin kesildiği ve meydana gelen artçı depremlerin artık hissedilemeyecek derecede hafif olduğuna tekraren vurgu yaparak yarından itibaren mağazaların açılıp eskisi gibi hizmete başlayacaklarını belirtti. Gazeteye göre gerekli tedbirlerin alınması tabii ise de sürekli bir şekilde endişeyi gerektirecek herhangi bir sebep kalmamıştı. Yıkılan binaların çoğu da zaten yıkılmaya yüz tutmuş binalardı. Haberde ayrıca ticaretin, bir beldenin ruhu olduğu hakikatinin unutulmaması gerektiği hatırlatılıyordu. Şiddetli deprem sonrasında meydana gelen depremlerin daha hafif olduğu hakikati de tekrardan dile getirilerek çeşitli mecralarda dile getirilen menfi rivayetlerin fen ve hikmete aykırı olduğu ve bu tür asılsız rivayetlere itibar edilmemesi de okuyuculara aktarıldı¹⁰⁸. Aynı gazete 16 Temmuz 1894 tarihli nüshasında yine şu hususları kaleme aldı:

"Halkımızın bir iki gündenden beri göstermekte olduğu halecan-ı nâ-be-mahal artık pâyân olmuştur diyebiliyoruz.

Ümid ederiz ki bugün şehrimizin şekl-i sabıkı avdet edecektir.

¹⁰⁴ Sabah, No: 1769, 11 Muharrem 1312, s. 2.

¹⁰⁵ Tercüman-ı Hakikat, No: 4811, 10 Muharrem 1312, s. 2.

¹⁰⁶ Tercüman-ı Hakikat, No: 4813, 13 Muharrem 1312, s. 2.

¹⁰⁷ Saadet, No: 3022, 10 Muharrem 1312, s. 1.

¹⁰⁸ Saadet, No: 3023, 11 Muharrem 1312, s. 1.

Halecan-ı mezkurı nâ-be-mahal olmak üzere ta'vüsifeyliyoruz. Yine tekrar ederiz ki nâ-be-mahaldir. Fakat tahkikatımıza göre mûcebsiz de değildir. Bazı bî-kâr û bâr adamlar vardır ki halkın telaşından istifade etmek isterler, bu gibi arzular mücerred sevk-i tabiat ile olmayıp seyr-i telaştan haz etmek gibi hissiyat neticesi de olabilir. İşte bu sevk ile birtakım herze-gûler bazı işaatta bulundular ki zelzeleden pek çok ziyade kulûb-i halkın darbânını asab-ı nasın tezelsülünü mûceb olmuş oldukları gibi bundan dolayı alemler tatil-i muamelat-zede kalır. Terk-i mesakin ile kırlara bayırlara iltica olunmağa bedeviler gibi yaşamağa kadar sevke mecbur etmişlerdir.

Zikr ettiğimiz işaattan biri güya Istranca Dağı'nda bir volkan zuhur etmiş olmasıdır.

Bunun sırfeser-i tasdi' olduğuna şüphe olmadığı gibi tahkikat-ı mevsefemiz dahi bunu müeeyyed olup alınan malumat-ı hususiye mezkur dağda bir ormanın kazaen ateş almış olduğu ve volkan gibi hadisatın suret-i katiyyede hilaf-ı hakikat bulunduğunu anlaşılmıştır.

Yine güya bazı sevhilde sular birkaç gemiyi ka'r-ı deryaya çekmiş imiş.

Güya bazı yerlerde kükürtlü dumanlar çıkmış imiş.

Marmara'da yeniden adalar zuhur etmekte ve bazı gayr-ı meskun adalar yanmakta imiş

Yine bazı zevzeklerin rivayetince hareket bi'l-ahire daha ziyade iştidad edecek imiş.

Hiçbir esas ve hakikate müstenid olmayan şu imiş neticeli sözlerin işaasını mûceb olmak siyaet-i azimedendir.

Zerre kadar makuliyete taallukdan beri münasebetsizliklerle herkesi işinden gücünden rahatından mahrum olmağa bais olmak namus ile ol kadar mütebayın bir hadsizlik eserdir ki baislerinin min-indillah azab-ı eşed ile ceza-dide olacakları beyandan müstağnidir¹⁰⁹.

Halk arasında dolaşan ve yine şiddetli depremlerin meydana geleceğine ilişkin rivayetlerin menfi neticelerini ortadan kaldırmak ve halkın endişelerini gidermek adına basına tatbik edilen sınırlamalarla yetinilme-
yerek başka çarelere de müracaat edildi. Coumbary Efendi'ye hazırlatılan ve depremin şiddetinin artık bertaraf olduğuna yönelik rapor¹¹⁰,

¹⁰⁹ Saadet, No: 3024, 12 Muharrem 1312, s. 1.

¹¹⁰ "... zelzeleden üç günden beri eser görülmediği gibi Rasadhane-i Amire'ce ol babda vaki olan müşahadat üzerine tanzim olunan raporda hareket-i arzın şiddet-i zamani mürur etmiş olduğu ve artık zuhurı muhtemel bulunmadığı beyan olunuyor." (Tercüman-ı Hakikat, No: 4813, 13 Muharrem 1312, s. 2.); "Rasadhane-i Amire Müdürü

gazetelerce dile getirildi. Daha evvel bahsi geçen Louis Sabuncu ve Logofet tarafından hazırlanan raporlar da büyük ihtimalle bu amaca yönelikti¹¹¹. Eginitis tarafından hazırlanan rapor da bu noktada oldukça önemliydi. Zira mütehasıs bir kimse tarafından kaleme alınan bu rapor, depremi ilmi açıdan tetkike tabi tutmuştu. Depremle ilgili spekülasyonların ortadan kaldırılması için Mekteb-i Mülkiye muallimlerinden Halil Edhem Bey de birtakım çalışmalara imza attı. Halil Edhem Bey, evvela Sabah Gazetesi'nde depremle ilgili kaleme aldığı makalesini¹¹², cüzi birtakım ilavelerle Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz adıyla bir risale şeklinde neşretti. Halil Edhem Bey, depreme ilişkin rivayetlerin yayılması ve bunların gazetelerde neşredilmesi üzerine herkesçe bilinemeyecek bu mesele üzerinde durmaya karar vermişti¹¹³. Yapılan ilmi çalışma ve yorumların gazetelere aksettirilmek suretiyle kamuoyunun bilgisini sunulması, deprem sebebiyle oluşan olumsuz atmosferi ortadan kaldırma amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır¹¹⁴. Fakat tüm bu çabalara rağmen depreme ilişkin spekülasyonlar uzunca bir süre devam etti. Zira depremden tam bir sene sonra bile depremin yıl dönümünde şiddetli bir deprem olacağı rivayeti halkı tedirgin edebilmiştir¹¹⁵.

SONUÇ

Depremler, insan üzerinde bıraktığı maddi ve manevi tesirler hasebiyle tabii afetler içinde ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Zira bu afetin insan

---

saadetlü Kombari Efendi hazretleri hareket-i arz hakkında müşahadatını mübeyyen bir rapor tanzim etmektedir. Efendi-yi müşarun-ileyh hareket-i arzın tehlikeli zamanı geçtiği ve artık tekrarı muhtemel bulunmadığını beyan ediyor." (Saadet,, No: 3024, 16 Muharrem 1312, s. 1.)

¹¹¹ KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 264-265.

¹¹² Bkz.: Sabah, No: 1806, 19 Safer 1312, s. 1-3.

¹¹³ "...hareket-i arzın sebab-i zuhuruna dair beyne'n-nas bir takım efkar-ı sahife deve-
ran etmiş ve hatta efkar-ı mezkureden bazılarını gazetelerle neş ettirmekten de icti-
nab edilmemiş idi. Bunlar ise Marmara'da volkan patlamış, gazlar buharlar çıkıyor-
muş, Hayırsız Ada batmış, denizin suları mürekkep gibi kararmış, binlerce palamut
balığı helak olmuş falan gün zelzele tekerrür edecek imiş gibi her memlekette böyle
bir hadisenin vukuunu müteakip söylenen sözlerden ibaret olduğu halde akval-i
mezkurenin mahiyeti bi't-tabi herkesçe takdir olunamayacağı cihetle dai-yi havf ve
endişe olmak tesirat-ı mütessefesinden hali kalmadığından..." (HALİL EDHEM,
Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz, Mihran Matbaası, İstanbul 1312, s. 3.)

¹¹⁴ KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 268.

¹¹⁵ Bkz. ÜREKLİ, İstanbul'da 1894 Depremi, s. 39-40.; KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ, s. 265.

bünyesinde oluşturduğu korku ve panik hissini tarif etmek hiç kolay değildir. Nitekim bu hakikat, 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremde bariz bir şekilde kendini göstermiştir. Birçok insanın enkaz altında kalarak hayatını kaybetmesi ya da yaralanması, şehirlerin harabeye dönmesi, ana deprem sonrasında sürekli bir şekilde kendisini hatırlatan artçı depremlerin varlığı; depreme maruz kalanlar üzerinde kalıcı tesirler bırakmaktadır. Deprem sonrasında afetzedelerin yaşadıkları yerleri terk etmesi ve bir daha bu bölgelere dönmek istememesi, normalleşme dönemine girmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Deprem bölgesinde kalanlar ya da kalmak zorunda olanlar da gerçekleşen artçı depremler sebebiyle normal hayat düzenlerine bir türlü dönememektedir. Afet bölgesinde vazife gören kamu görevlileri de birer depremzede olmaları hasebiyle ya bu bölgelerden ayrılmak istemekte ya da çalıştıkları binalara girmekten çekinmektedir. Bahsi geçen hususlar, deprem sonrasında oluşan sayısız sorunlardan yalnızca birkaç tanesidir. Bu sorunlardan da görüldüğü üzere, deprem bölgesinde bozulan kamu düzeninin temini oldukça zor olduğu gibi, uzun bir zaman da almaktadır.

Çalışma içerisinde depremden sonra insanların depremle ilgili her türlü rivayete kulak kesildiği ifade edilmişti. Gerçekten de böyle zamanlarda birçok asılsız rivayet ortada dolaşmaktadır. Depremi yaratmış olduğu korku ve panikten dolayı da birçok insan bu rivayetlere inanabilmektedir. Nitekim ülkemizde yaşanan son elim depremde de birçok asılsız rivayet dilden dile dolaşmıştı. Bilhassa kitle iletişim imkanlarının tesiriyle bu tür rivayetler oldukça kısa zamanda milyonlarca insana ulaşabilmektedir.

1894 İstanbul depreminde, halkın depremle ilgili bilgi ihtiyacını karşılayabileceği yegane kitle iletişim aracı gazetelerdi. Gazeteler de bu zamandaki popüleritesine uygun şekilde depremle ilgili her türlü rivayeti sütunlarına taşımıştı. Birtakım söylemlere dayanan birçok haber, teyit edilmeksizin gazetelerde neşredildi. Bu rivayetlerden bazıları, yeni ve daha şiddetli depremlerin gerçekleşeceğine yönelik olduğu için halkta büyük bir korku ve panik havası oluşmuştu. Bu sebeple gerek ahalinin gerekse de kamu görevlilerinin normal düzenlerine dönmesi zorlaşmaktaydı. Deprem sebebiyle bozulan ve bu tür haberler sebebiyle yeniden temini zorlaşan kamu düzenini tesis etmek maksadıyla dönemin basınına müdahale edildi. Hükümet tarafından depremle ilgili haberlerin verilmesinde yumuşak bir üslubun emredilmesi; bazı yayınlar için uyarı,

kapatma, toplatma ve ülkeye girişin engellenmesi gibi kararlar verilmesi söz konusu olmuştur.

1894 depreminde hükümetçe basın üzerinde gerçekleştirilen faaliyetleri, sansür niteliğinde olmamalarından dolayı basın yasakları şeklinde değerlendirmek daha makuldür. Bu tür müdahaleler, basın ve ifade hürriyeti önünde bir engel oluşturmaktadır. Fakat bu dönemde Kanun-i Esasi'de ifade hürriyeti düzenlenmemiştir. Buna ilişkin Kanun-i Esasi'nin ilk halindeki yegane düzenleme, 12. maddede yer alan "Matbuat kanun dairesinde serbesttir." hükmüdür. Bu noktada da 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile 1867 tarihli Karamame-i Ali'nin kastedildiğini daha evvel ifade etmiştik. Dolayısıyla kamu düzenini sağlamak maksadıyla getirilen basın yasakları için hukuku zemin müsaittir.

1894 İstanbul depreminde hükümetçe basına tatbik edilen yasakların, asılsız ve mübalağalı haberler sebebiyle halkta oluşan korku ve paniğin engellenmesi maksadıyla yapıldığı görülmektedir. Günümüzde de bu maksada yönelik hukuki düzenlemeler mevcuttur. Nitekim 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu md. 25/2'ye göre: "Özel maksatla kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalağalı havadis ve haber yayan veya nakledenler, fiilleri başka bir suç oluştursa bile ayrıca üç aydan bir yıla kadar hapis ve beşbin liradan az olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılırlar." Dolayısıyla bozulan kamu düzenini tesis etmek maksadıyla bu tür çarelere müracaat edilebilmektedir. Fakat bu noktada bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Mesela getirilen yasaklar, gerçek haberlerin de kamuoyuna aktarılamaması riskini beraberinde getirebilmektedir. Zira kapatma ve diğer yasaklamaların tehdidi altında bulunan basın müesseseleri, doğru nitelikte bulunan haberleri de neşretmeye çekinebilecektir. Nitekim 1894 tarihli deprem sonrasında verilen haberlere ilişkin tekzipler, basın yasaklarından sonra başlamıştır. Dolayısıyla hükümet müdahalesiyle tekzip edilen haberlerin hakikaten asılsız olup olmadıklarının tespiti de zordur. Basın yasaklarının akabinde ise depreme yönelik haberler ılımlı ve kamuoyunu teskin edici bir hal almıştır. Bu hakikat de bizlere, bu dönemde tatbik edilen basın yasaklarının biraz sert olduğunu göstermektedir. Netice itibariyle getirilen bu basın yasakları, depreme ilişkin bilançonun (ölü ve yarası sayısı, hasar gören binaların adedi vs.) tam ve eksiksiz bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)¹¹⁶

Sürelî Yayınlar:

Basiret: No. 1809.

Düstur: I. Tertip C. 2, I. Tertip C. 3, II. Tertip C. 1.

Sabah: No. 65, 1766, 1767, 1768, 1769, 1773, 1806.

Saadet: No. 3019, 3020, 3021, 3022, 3023, 3024, 3027.

Takvim-i Vekayi: No. 875.

Tercüman-ı Hakikat: No. 4808, 4809, 4810, 4811, 4812, 4815.

Basılı Eserler:

AFYONCU, Erhan-METE, Zekai: 1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, İÜ Edebiyat Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 2001.

AHMED VASIF EFENDİ, Vasıf Tarihi, C. I, İstanbul 1219.

ALİ MUZAFFER: Zelzele Hakkında Malumat, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315.

AMBRASEYS, N.N.-FINKEL, C.F.: The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800, Eren Yay., İstanbul 1995.

AMBRASEYS, N.N.- JACKSON, J.A: Seismicity of the Sea of Marmara (Turkey) since 1500, Geophysical Journal International, Vol. 141, Issue 3, June 2000.

AMBRASEYS, N.: The Earthquake of 10 July 1894 in the Gulf Of Izmit (Turkey) and Its Relation to the Earthquake of 17 August 1999, Journal of Seismology (5), 2001.

AMİR TEVFİK: Hareket-i Arz ve Esbab-ı Zuhurı Hakkında Meşahir-i Erbab-ı Fünundan Bazılarının Akvali, Alem Matbaası, Konstantiniyye 1307.

---

¹¹⁶ Çalışma içerisinde arşiv belgelerinin künyeleri verildiği için söz konusu belgeler burada ayrıca zikredilmeyecektir.

- ANGELL**, Elizabeth: “Bir Şehir Manzarası: İstanbul’un Tarihinde Depremler”, (içinde) Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi, C. I, İSAM Yay., İstanbul 2015.
- ATAMAN**, Bora, “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü, Marmara İletişim Dergisi, Sa. 14, Ocak 2009.
- BİRİNCİ**, Ali: Hassas Bir Mevzuda Hassasiyetten Uzak Bir Kitap: Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, Kebikeç, Sa. 1, 1995.
- CEYLAN**, Ayhan: Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sa. 1, 2006(Bahar).
- CEZAR**, Mustafa: Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler, Türk San’atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San’atı Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1963.
- DEMİREL**, Fatmagül: II. Abdülhamid Döneminde Sansür, Bağlam Yay., İstanbul 2007.
- EGİNİTİS**, D.: Le Treblement de Terre de Constantinople: du 10 Juillet 1894, Annales de Géographie, 1895.
- ELMAS**, Aykut: Depremi Saraya Anlatmak: İstanbul’da 1894 Zelzele-i Azîmesi ve Louis Sabuncu’nun Depremi Bilimsel Açıdan İzah Girişimi, Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, Sa. 4, 2023.
- ENGİN**, Vahdettin: “1894 Depreminden Sonra Alınan İlk Önlem Padişaha Özel Sismograf!”, Popüler Tarih, Sa. 1, 2000.
- ENGİN**, Vahdettin: II. Abdülhamit’in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi, Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001.
- ER**, Turgut: Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye’de Sansür (1938-1945), Berikan Yay., Ankara 2014.
- ERTUĞ**, Hasan Refik: Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.
- GEÇİLİ**, Derya: “Osmanlı Devleti’nde Depremlere Karşı Sismografların Kullanılması”, Afet ve Risk Dergisi, , 6(3), 2023.

- GELİBOLULU MUSTAFA ALİ EFENDİ:** Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar, I. Cilt II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur vd., Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1997.
- GRADEVA,** Rossitsa: Osmanlı ve Bulgar Kaynaklarından Orta Balkan Topraklarındaki Depremler (17. ve 18. Yüzyıllar), (içinde) Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.
- HALİL EDHEM,** Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz, Mihran Matbaası, İstanbul 1312.
- İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, Haz. Salih Kahriman, Mümin Yıldıztaş, Proje Yönetmeni: M. Âkif Aydın, Ed. Coşkun Yılmaz, Kültür Aş., İstanbul 2019.
- İNUGUR,** M. Nuri: Basın ve Yayın Tarihi, 5. Bs., Der Yay., İstanbul 2005.
- KARAKOÇ SERKİZ,** Matbuat, Matbaalar, Hakk-ı Telif Kanunları, Kitabhane-i Cihan, İstanbul 1339/1342.
- KARAL,** Enver Ziya: Büyük Osmanlı Tarihi, C. III, ty.
- KARNİK,** Vit: Seismicity of the European Area, part 2, D. Reidel Publishing Company, Holland 1971.
- KAYAKIRAN,** Murat Can: Küçük Kıyamet: 1509 İstanbul Depremi, (içinde) Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler, Ed. Musa Şamil Yüksel, Hasan Işık, Astana Yay., Ankara 2021, s. 215-224.
- KESTELLİ,** Raif Necdet: Resimli Türkçe Kamus, Haz. Recep Toparlı vd., 2. Bs., TDK Yay., Ankara 2011.
- KILIÇ,** Orhan: Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler, (içinde) Osmanlı V (Toplum), Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ,** Sema: 1894 Depremi ve İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- KOLOĞLU,** Orhan: Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- KÖKER,** Osman: "Sansüre Uğramış Bir Deprem", Toplumsal Tarih, Sa. 69, Eylül 1999.
- KUDRET,** Cevdet: Abdülhamit Devrinde Sansür, Milliyet Yayınları, 1977.

- MÊNAGE**, V.L.: Edirne’li Rûhî’ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça, (içinde) Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.
- ÖZÇEP**, Ferhat-**ORBAY**, Naci: “Yerküre ile Fiziksel İletişim: Cumhuriyetin 75. Yılında Ülkemizde Jeofizik”, İstanbul Üniv. Müh. Fak. Yerbilimleri Dergisi, C. 12, 1999.
- ÖZGER**, Yunus: Sultan II. Abdülhamid Döneminde İstanbul’da Deprem Tahmini Tartışmaları ve Josef Nowack’ın Padişaha Gönderdiği Rapor, History Studies, C. 12, Sa. 1, 2020.
- ÖZTİN**, Feriha: 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, TC Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1994.
- ÖZTÜRK**, Serdar: Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler, Galatasaray İletişim, Haziran 2006.
- RAŞİD**: Tarih-i Raşid, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1282.
- SAKİN**, Orhan: Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri, Kitabevi Yay., İstanbul 2002.
- SARIKAYA**, Samet: “1766 İstanbul Depremi’nin İstanbul Mahkemesi Kararlarına Yansıması”, Ankara Barosu Dergisi, C. 81 (Deprem Özel Sayısı), I. Cilt-Kamu Hukuku, 2023.
- SEZER**, Hamiyet: 1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XVIII, Sa. 29, 1997.
- SİLAHTAR MEHMED AĞA FINDIKLILI**, Nusretname, Süleymaniye Kütüphanesi.
- SOLAKZADE**, Solakzade Tarihi, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1397.
- SOYSAL**, H. vd.: Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu, TÜBİTAK Yay., İstanbul 1981.
- ŞEM’DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ**: Mü’r’it-Tevârih II.A, Haz. M. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1978.
- TURAN**, Ali: Hukuki Neticeleri İtibariyle Osmanlı Devleti’nde Depremler, (içinde) Deprem Hukuku Boyutlarıyla Değerlendirilmesi, Ed. Tamer Budak, Uğur Aşkın, Adalet Yay., Ankara 2024.

- TİKVEŞ**, Özcan: Basın ve Basın Dışı Haberleşme Vasıtaları İle Yapılan Yayınlarda Sansür ve 1961 Anayasası, İÜHFM, C. 30, Sa. 3-4, 1964.
- ÜREKLİ**, Fatma: Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür, TALİD, C. 8, Sa. 16, 2010.
- ÜREKLİ**, Fatma: İstanbul'da 1894 Depremi, 2. Bs., İletişim Yay., İstanbul 2000.
- ÜREKLİ**, Fatma: 1894 İstanbul Depremi, İstanbul Araştırmaları, Sa. 5, Bahar 1998.
- YAZICI**, Nesimi: Tanzimat Basını Konusunda Bir Değerlendirme, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- YÜCEL**, Erdem: "Tarih Boyunca İstanbul Depremleri", Hayat Tarih Mecmuası, Sa. 6, 1971.